

BUJI FERENC

„Babérkoszorú helyett töviskorona”*

HAJNÓCZY RÓZSA POSZTUMUSZ KÁLVÁRIÁJA

যত পড়ছি, ততই অবাক হচ্ছি। অসাধারণ ব ই

Debasish Kundu**

1. A BENGÁLI TŰZ ÉS FOGADTATÁSA

Az 1943. évi könyvnapokon egy különleges könyv indult hódító útjára. Szerzője alighanem ismeretlen volt még a tájékozottabb olvasóközönség előtt is. Ebben azonban semmi meglepő nincsen: ez volt az első könyve. A szerzőnő, Hajnóczy Rózsa – tudós férje, Germanus Gyula mellett – három évet töltött Indiában, és e három év tapasztalataiból és élményeiből született meg ez a műfaji határokon átívelő, útinaplóba oltott regény, a *Bengáli tűz*. A címadást nemcsak az indokolta, hogy a házaspár ideje nagy részét az északkelet-indiai Bengáliában töltötte. Maga a bengálitűz „könnyen égő anyagokból (szénpor, kénpor), oxidálószerből (klorátok, salétrom) és a lángot színező anyagokból [...] álló porkeverék”,¹ és attól függően, hogy milyen kémiai anyagokat és milyen arányban használnak még fel hozzá, a láng fehér, sárga, vörös, zöld vagy kék lesz. India világa is épp ilyen színes, és pedig nemcsak vizuális, hanem kulturális értelemben is, olyannyira, hogy nemigen van még egy országa a világnak, amely ennyire sokszínű lenne.

Szerzőjének ismeretlensége, illetve igencsak terjedelmes – 838 oldalas – volta ellenére a könyv azonnal nagy sikert aratott, és első kiadását még az évben követte egy második. A *Bengáli tűz* sikere azonban nem szalmaláng volt, mert az első kiadások egy egészen máig tartó sorozatot indítottak el, ami világosan mutatja a könyv időtálló értékeit. Sajnos az egyes kiadások számjelzései meg lehetőségen következtetlenség. Így például az 1966-os kiadás a 4. kiadásként van feltüntetve (noha valójában a könyv 6. kiadása), míg a kettővel utána következő, 1972-es kiadás nem 6., hanem 7. kiadásként jelent meg (valójában a 8. kiadás). Továbbá a 2002-es és 2008-as kiadásokban egyaránt az szerepel, hogy 2. javított kiadás.² Ilyen módon a leghelyesebb az lesz, ha a könyvekben szereplő kiadásszámozásoktól eltekintünk, és egyszerűen felsoroljuk a könyv megjelenéseit.

01. 1943. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet

3 kötet. 838 oldal

02. 1943. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet

3 kötet. 838 oldal

03. 1944. Új Idők Irodalmi Intézet	3 kötet. 838 oldal
04. 1957. Bibliotheca Könyvkiadó	1 kötet. 748 oldal
05. 1964. Szépirodalmi Könyvkiadó	2 kötet. 890 oldal
06. 1966. Szépirodalmi Könyvkiadó	2 kötet. 890 oldal
07. 1969. Szépirodalmi Könyvkiadó	1 kötet. 788 oldal
08. 1972. Szépirodalmi Könyvkiadó	1 kötet. 788 oldal
09. 1974. Szépirodalmi Könyvkiadó	1 kötet. 788 oldal
10. 1977. Szépirodalmi Könyvkiadó	1 kötet. 788 oldal
11. 1981. Szépirodalmi Könyvkiadó	1 kötet. 736 oldal
12. 1985. Szépirodalmi Könyvkiadó	1 kötet. 714 oldal
13. 2002. Új Palatinus Könyvesház	1 kötet. 703 oldal
14. 2008. Új Palatinus Könyvesház	1 kötet. 703 oldal
15. 2022. Digi-Book Magyarország Kiadó	e-könyv

Összesen tehát eddig 15 kiadása/utánnnyomása jelent meg a könyvnek – magyarul.

Első idegen nyelvű kiadására azonban meglehetősen sokat kellett várni. Bár korábban is felmerült már a mű angol fordításának gondolata, azonban a könyv még élő főhősei, Amiya Chakravarty (Amija Csakravarti) és felesége, Haimanti Chakravarty (Haimanti Csakravarti) ezt nemkívánatosnak tartották,³ ezért erre csak 1993-ban került sor, és akkor is csak úgy, hogy az inkriminált szereplők nevét megváltoztatták,⁴ hogy ne legyenek könnyen azonosíthatók. Lássuk hát a könyv idegen nyelvű kiadásait!

Angol

Rózsa Hajnóczy: *Fire of Bengal* [Bengália tüze]. Dhaka, 1993, The University Press. Ford. Éva Wimmer és David Grant. Szerk. William Radice. 589 oldal. A borítón Hajnóczy Rózsa látható Srínagarban Jézus – állítólagos – sírja előtt.

Hindi

Rózsa Hajnóczy Germanus: *Agniparva – Sántinikétan. Ek Hangérijan grha-vádhuki dájari* [Tűzfesztivál – Sántinikétan. Egy magyar háziasszony naplója]. New Delhi, 2011, Rajkamal Prakashan. Ford. Kartik Chandra Dutt. 620 oldal. Keményráblás. A borítón Sass Brunner Erzsébet „Tagore viharban” (1931) című, Sántinikétanban készített festménye látható.

Hindi

Rózsa Hajnóczy Germanus: *Agniparva – Sántinikétan. Ek Hangérijan grha-vádhuki dájari* [Tűzfesztivál – Sántinikétan. Egy magyar háziasszony naplója]. New Delhi, 2013, Rajkamal Prakashan. Ford. Kartik Chandra Dutt. 620 oldal. Puhatáblás. A borítón az idős Rabindranáth Tagore.

Bengáli

G. Rózsa Hajnóczy: *Agnijugé Sántinikétané. Hángérija dampatira szmrtilipi* [Sántinikétan a tűz korában. Egy magyar házaspár emlékirata]. Kolkata, 2020, Ananda Publishers / Signet Press. Ford. Vicsitrá Bhattácsárja. 692 oldal. Kéménytáblás. A borítón Rabindranáth Tagore és Hajnóczy Rózsa.

Mint említettem, a könyv meglehetősen rögzös úton jutott el addig az angol megjelenésig, ami megnyitotta az utat a hindu és a bengáli kiadás előtt.⁵ Amiya Chakravarty eleinte örömmel fogadta a hírt, hogy régi barátjuk írt egy könyvet, amelyben ő és felesége komoly szerepet kapott. Mint ahogy egyik barátjának, Shibnarayan Ray professzornak⁶ fogalmazott 1976. szeptember 26-án kelt levelében:

A magyar tanárral, Germanusszal és feleségével szoros baráti kapcsolatban voltunk. Számos közös sántinikétani emlékünks van. Vagy hat-hét évvel később találkoztam Germanusszal Budapesten, és ekkor értesültem a könyvről. Ha a könyv egyes részeit tanítványod átültetné angolra és megjelentetné, örömmel vennénk.⁷

Később azonban meggondolta magát, ugyanis Shibnarayan Ray a levélhez a következő megjegyzést fűzte:

Magyar tanítványaim egyike, Helen Adorian⁸ egy nap mutatott nekem egy vaskos kötetet, és azt mondta, hogy a könyv hosszasan foglalkozik Sántinikétannal. Elmondása szerint a könyv főhőseinek egyike a fiatal Amiya Chakravarty. A könyv magyar nyelven született, és így nem tudtam olvasni. A szerző férje, Dr. Germanus híres professzora volt a Visva Bháratínak. Germanusné a sántinikétani emlékeit vetette papírra benne. Helen a könyv egy részét lefordította angolra, és felolvasta nekem. Írtam Amiya Babunak [Amiya Chakravarty], hogy engedélyezi-e a könyv fordításának megjelentetését. Később, amikor egyszer Melbourne-ben járt, világossá vált számomra, hogy nem tartja kíváncsnak a könyv angol vagy bengáli fordítását. Emiatt aztán magyar tanítványom, Helen le is mondott a könyv fordításáról.⁹

Úgy tűnik tehát, hogy Amiya Chakravarty eredetileg örült a *Bengáli tűz* angol fordításának, ám amint megtudta, hogy ő és felesége milyen szerepet kapott benne, megváltoztatta a véleményét.

Az angol fordítás lényegileg Wimmer Éva munkája. Wimmer 1956-ban, 17 évesen emigrált Magyarországról az Egyesült Királyságba, és amikor 1975-ben találkozott a *Bengáli tűzzel*, olyan rendkívüli hatással volt rá, hogy a 789 oldalas könyv egészét angolra fordítva felolvasta angol férjének. Azonban rögtön érezte,

hogy ezt a könyvet nemcsak férjével kell megismertetnie, hanem egy publikálható fordítást is készítenie kell belőle. Mielőtt azonban még a végső simításokat elvégezhetné volna a fordításon, 46 éves korában váratlanul elhunyt, s így a fordítás befejezése férjére, David Grant-re maradt, aki 1985-re készült el a munkával. Az angol és indiai kiadók azonban semmiféle érdeklődést nem tanúsítottak a könyv iránt. Csak találgathatunk, hogy miért. Azért, mert Hajnóczy Rózsa könyve mindennemű idealizálás nélkül mutatta be Indiát és a sántinikétani egyetemet, másrészt Tagorét és Gandhit, vagyis Gandhi mozgalmának árnyoldalait sem rejtette véka alá? Meglehet. De talán szerepet játszhatott ebben az is, hogy a regény főhősei részint még életben voltak, részint pedig az emlékezetük még elevenen élt az indiai, illetve angol nyelvű tudományos világban. Bárhogyan is legyen, a könyv végül 1993-ban jelenhetett meg, még hozzá Bangladesben, a dhakai egyetem kiadásában. Banglades kétségtelenül „jobb híján” vált a kiadás helyszínévé; ugyanakkor ne feledkezzünk meg arról, hogy bár Sántinikétan Indiában van, Bengália nagyobbik fele a mai Banglades területére esik, mely nevét is a bengáli/*bangla* szóból kapta. A *Bengáli tűz* tehát Bangladesben nem került idegen helyre.

A regény első indiai – hindi – fordítására további 18 évet kellett várni. A könyv a fordító, Kartik Chandra Dutt előszavával a jó nevű Rajkamal Prakashan kiadónál jelent meg, először keménytáblás (2011), majd puhatáblás (2013) változatban. Voltaképpen e hindi fordítással talált utat e könyv először az indiai olvasókhoz. Hindi (és bengáli) nyelven a „bengálitűz” kifejezés természetesen nem létezik,¹⁰ ezért a könyv címét a fordító immár sokkal radikálisabban megváltoztatta, mint az angol fordítók: „Tűzfesztivál – Sántinikétan.”

A hindi fordítás sikeréből fakadóan nemsokára megszületett a bengáli fordítás is (2020), keménytáblás változatban, amit valószínűleg előbb-utóbb követni fog a puhatáblás kiadás is. A bengáli fordítás tovább módosította az eredeti címet („Sántinikétan a tűz korában”), de ami különösen figyelemreméltó, hogy az alcím arra utal, hogy itt Germanusné és férje *közös munkájáról* van szó.

A könyvet számos recenzió méltatta,¹¹ ezúttal azonban a hindi fordítás előszavából idézek:

E könyvnek köszönhetően Rabindranáth Tagore, Mahátma Gandhi és Sántinikétan Magyarországon jól ismert nevekké váltak. Eltekintve a tárgyyszerű naplótól, a könyv egy lebilincselő útleírás, a korabeli politikai felfordulások, történelem, vallástudomány, társadalomrajz és romantikus történetek kombinációja. Ez az idegen asszony olyan alapossággal figyelte meg szokásainkat, babonás és vallásos szertartásainkat, hogy az ember csak csodálkozni tud, milyen mélyen belelátott az életünkbe.¹²

A könyv egyik bengáli olvasója – Debasish Kundu, a matematika és statisztika egyetemi tanára (*assistant professor*), valamint számos könyv szerzője – mindezt egy rövid olvasói vélemény formájában így fejezte ki:

Minél többet olvasok belőle, annál jobban elámulok. Kiváló könyv.¹³

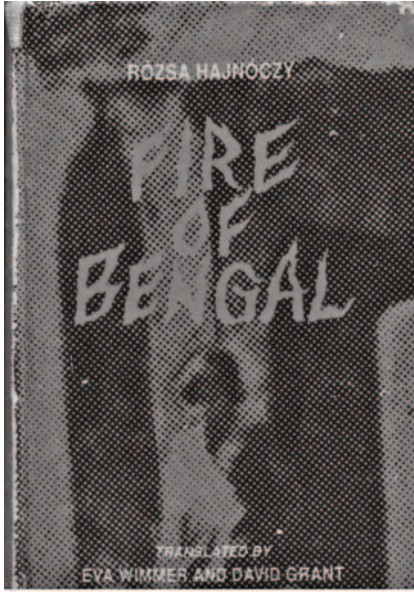
A *Bengáli tűz* valóban egy olyan könyv, amely több műfajt egyesít magában. Első látásra egy útikönyv, melyben a szerző előadja három év megpróbáltatásait és élményeit. Hajnóczy azonban nemcsak egyszerűen leírja a tapasztalatait, hanem azokat egyúttal kiindulópontként használja fiktív leírások számára. Ezt ő maga is megfogalmazta:

A *Bengáli tűz* tulajdonképpen naplómat tartalmazza, persze kicsiszolva, regénnyé kerekítve és romantikával átszőve. Emberi sorsok, szerelmek és indiai misztikum és filozófia tárul az olvasó elé a könyv lapjairól. Három év gazdag élményét egy hindu brahmin regényes szerelme teszi színessé.¹⁴

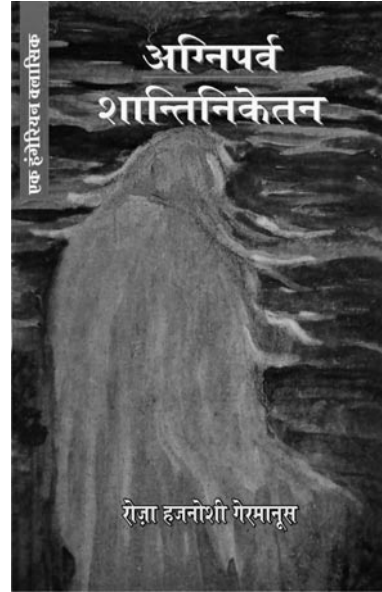
A szerző természetesen számos emberrel ismerkedett meg, illetve kötött szoros barátságot, akiket nemcsak bemutat, hanem szerepeltet is a könyvében. És pontosan ez utóbbi szál az, amelyben az útleíráson és a személyes tapasztalatokon belül megjelenik a fikciós elem. Hogy ez az útikönyvbe rejtett regény milyen mértékben a regényíró fantáziájának műve, illetve milyen mértékben követi a megtörtént eseményeket, sosem lehet pontosan tudni. Legfeljebb bizonyos szélsőségesebb esetekben gyanakodhat az ember okkal arra, hogy amit olvas, annak nem sok köze van a szerző tényleges indiai tapasztalataihoz, vagyis magához a naplóhoz. Ráadásul ezek a fiktív elemek nagyon is valódi személyiségekhez kötődnek, akiknek egy része jelentős nyomot hagyott India kulturális életében. Hajnóczy mindezt csupán azért tehette meg, mert a korabeli magyar olvasók számára a könyv egyes szereplői csak pusztán nevek voltak, és nyelvi korlátaik miatt a szereplők is el voltak zárva attól, hogy szembesüljenek azzal, amit régi ismerősük és barátjuk írt róluk, akár valóságos élethelyzeteikben mutatva be őket, akár fiktív történetekhez használva fel karakterüket. Ebben az értelemben nagyon is indokolt, hogy a könyv csak fél évszázaddal a születése után vált elérhetővé angolul, majd később indiai népnyelveken.

Ami a könyv erényeit illeti, ezek közül csupán három olyan dolgot szeretnék kiemelni, amelyek a kritikákban rendszerint kevés hangsúlyt kaptak, vagy egyáltalán meg sem jelentek, de amelyek – legalábbis e sorok írója számára – korántsem mellékesek.

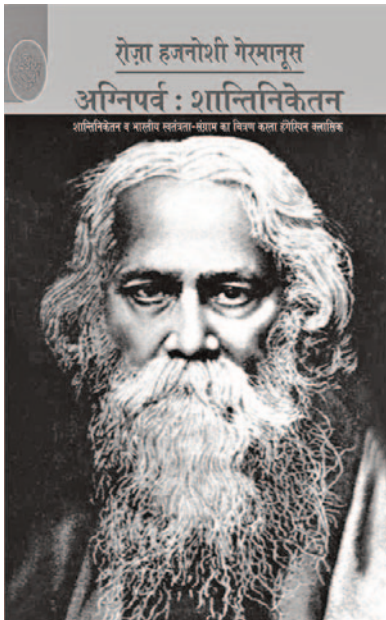
Mindenekelőtt azt kell kiemelnem, hogy Hajnóczy Rózsa szokatlan tárgyilagossággal mutatja be és értékeli tapasztalatait, a körülötte lévő történeteket, személyeket. Nagyon jól látszik például ez azon, ahogyan Tagorét kezeli, éppúgy

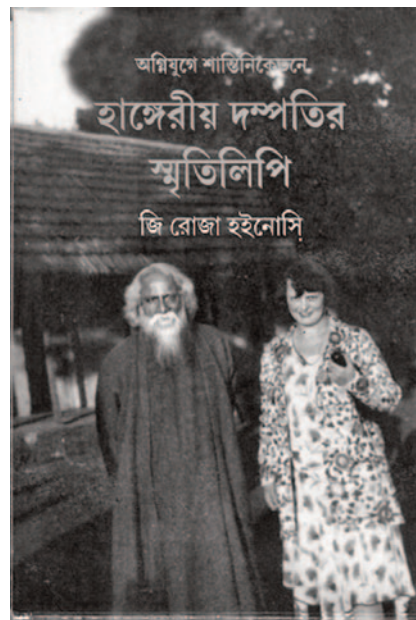
*A Bengáli tűz angol kiadásának (1993)
borítója*

*A Bengáli tűz hindi kiadásának (2011)
borítója*

*A bengáli tűz hindi kiadásának (2013)
borítója*

*A Bengáli tűz bengáli kiadásának (2020)
borítója*

látva gyengéit, mint erényeit. Férjével ellentétben Hajnóczyn nem fogott Tagore varázsa. Fennmaradt két fénykép: az egyikén Germanus, a másikon Hajnóczy van együtt Tagoréval. A kettő között azonban hatalmas a különbség! Az egyik fényképen Tagore királyi kényelemmel ül a foteljében, mögötte Germanus pedig úgy áll, mintha csak az alattvalója lenne, megdicsőülve attól, hogy Tagore háta mögött állhat, szemét pedig nem a fényképezőgép lenscéjére irányítja, mint Tagore, hanem magára Tagoréra. Ezzel szemben a másik fényképen Hajnóczy és Tagore egymás mellett állnak, mindketten a lencsébe néznek, és a kép semmiféle alá- vagy fölérendeltséget nem tükröz. Hajnóczy elfogulatlan objektivitásának másik oldala, hogy önmagát szinte a láthatatlanságig háttérbe szorította, noha kevés kivétellel ő is résztvevője volt az általa leírt eseményeknek, sőt, mint ahogy egyszer-kétszer ki is derül, meglehetősen jelentős szereplője – de még erre is olyan szerénységgel utal, hogy a felületesebb olvasó észre sem veszi. Mintha pusztán szemlélő lenne, akinek csak annyi a feladata, hogy rögzítse azt, amit tapasztal, persze nem minden reflexió nélkül. Ebben az értelemben éppen ellentéte férjének, aki a műveiben igen gyakran önmagát állítja a középpontba. A *Bengáli tűz* szerzője azonban csak láthatatlanul van jelen a könyvben. Hajnóczy tárgyilagosságát tükrözik önkritikus sorai is, amikor szenvedései kellős közepén egyszer csak meghallotta belülről „India anya” suttogó hangját:

Európa gögös lánya, próbálj megérteni, szeress engem!...¹⁵

Nyisztor Zoltán, a nagy magyar katolikus sajtóapostol a maga recenziójában ráirányítja a figyelmet a könyvnek erre a különleges erényére:

A harmadik rész az, amit India leleplezésének lehetne nevezni, ha az író nő egész lelkivilágától távol nem állana e sanda szándék. Hajnóczy Rózsa nem akar „leleplezni”, nemzeti dicsőségeket vagy világhírneveket megtépázni; ő nemcsak a köteles, hanem az együttérző és megghatódó szeretet magatartásával közeledik mindenhez, és mégis az ő írása lett a legnagyobb leleplezés. Aki emberközelségben és a józan ítélet mérlegén akarja látni Rabindranát Tagore, Gandhi, [Szubhasz Csandra] Bósze alakját, az olvassa el az ő finom, nem erőszakoskodó és mégis mindent feltáró többszörös megfigyeléseit és jellemzéseit. A babér homlokukon megtépázatlan maradt, de az európai elképzelésekben félistenek leszállnak az általános és örök emberi szintre, a tehetségek és gyarlóságok, a nagy szellemek és ripacsok közös világába. A szerző sohasem mond ki, főként történelmi szereplőkre vonatkozólag határozottan megformált értékítéletet, de azok a hajszálfinoman megrajzolt jelenetek, amiket ad, maguktól beszélnek. Az a részeg és mérhetetlenül túlzó európai rajongás bizony szertefoszlik, és marad helyette az, ami értelmes emberhez egyedül illik: a tehetségnek

kijáró megbecsülés és tisztelet s az emberi gyengeségeket megillető sajnálkozás, mosoly vagy bosszúság!¹⁶

A *Bengáli tűz* másik fontos erénye, hogy az ember gyakran egészen költői leírásokkal, a lírai próza legszebb megnyilvánulásaival találkozhat benne. Magától értetődően ezek elsősorban természeti leírások. A magyar irodalomban ritkán lehet találkozni olyan emelkedett költői prózával, mint ami Hajnóczy könyvében időnként megjelenik. Csak egyetlen példát hadd idézzek itt:

Santiniketánban láttam először a „rózsaujjú” hajnalt felkelni ágyából. Az éj sátrának fekete függőnyeit lassan tolta szét apró lábaival. Körmei derengő hideg fényt loptak a nehéz kárpitra, melyről a csillagszemek egyenként hullottak le, és lassan leomlott az ágyboltozat súlyos baldachinja is. A hajnal fehér kezével csókot intett a búcsúzó éjnek, és az, mint óriási néger rabszolga, szégyenkezve vonult vissza a tündérlány látára. De fekete szerelmes szíve egész nap vágyódik utána, és éjszakára ismét elrabolja. Vajon a hajnalpirkadás, a rózsaujjú tündér vagy az éjszaka, az óriás néger rabszolga sejtelmesebb-e Indiában?

Harmadszor pedig, bár Hajnóczynak – akárcsak férjének – láthatólag nincs sok érzéke a keleti spiritualitáshoz, a „titokzatos Indiához”, ennek ellenére a könyvben két hosszabb betét is van, amelyek rendkívüli hitelességgel tudják közvetíteni az indiai spiritualitás legszebb és legmagasabb hagyományait. Az egyik egy találkozás egy himalájai jógival, aki költői képekben igyekszik rávezetni hallgatóit az emberi és az isteni lényegi egységét tételező advaita spiritualitás legmagasabb igazságaira;¹⁷ a másik pedig találkozás egy szúfi mesterrel, a Csistí szúfi rend sejkjével, aki a szerelem – a platóni szerelem – oldaláról igyekezett megvilágítani hallgatói számára az élet magasabb értelmét.¹⁸ A spiritualitástörténetben mindkét leírás kiemelkedőnek tekinthető, egyrészt mert az indiai spiritualitás hiteles képviselőitől származnak, másrészt mert mind a jógi, mind a szúfi saját tradíciójának legszebb, már-már költői megfogalmazását nyújtja, de láthatólag úgy, hogy azt az európai ember is fel tudja fogni. Hasonló színvonalú leírásokkal nagyon kevéssel rendelkezünk, egyrészt azért, mert az európai embernek nagyon későn, csak a XIX. század végén jutott eszébe komolyabban érdeklődni az indiai spiritualitás még élő hiteles képviselői iránt, másrészt mert e hiteles képviselők jószerivel a XX. század derekára ki is haltak.

Érdemes felidézni csupán egyetlen rövid bekezdés erejéig Seikh Iszmail komoly és szép szavait Hajnóczy Rózsa tolmácsolásában:

Mi, fakírok [...] szegények vagyunk világi dolgokban, de ha behunyjuk szemünket a föld elől, mennyei kincsek tárulnak eléink. Árvák vagyunk

mint emberek, társtalanul vándorolunk egymás mellett. Minden élőlény természetszerűleg önző, ezért magára marad. De ha kinyitja a szívét, övé a mindenség. A jó csak a jót látja, a szép a szépben gyönyörködik. Isten, aki jó és szép, hogy ő is gyönyörködhessék a szépben és a jóban, megteremtette a világot, hogy annak tükörképében szerethesse önmagát. Isten lelke benne van a világban, bennünk él, lüktet, ezért vágyódunk vissza őhozzá, mint az esőtől megduzzadt patak vize, amely a nap hevében páráként felszáll a felhőbe. A világ örökös vágy. Ez mozgatja a csillagokat, az eget és a földet és mindent, ami benne van. Az őslélek, talán ez az Isten, apró atomokban kilódult az űrbe, s beleszállt minden teremtménybe. Ott fészket rakott, és megalkotta a testi Ént. A testi Én csak látszólagos, rövid élete után felbomlik, de a lélek örökkévaló, mert eredete isteni. Akiknek testébe rokonatomok férkőztek, azokat vonzza a vágy, hogy ismét egyesüljenek. Ennek a vonzalomnak a neve: szerelem. Szűk börtönbe zárva álmodik a lélek szabadságáról. Szét kell törni a bilincseket, le kell hántani a test szűk köntösét, hogy a lélek atomjai egybeforrva hozsannát zengjenek a mindenség Urának. Meg kell semmisülnünk önmagunkban, hogy a szerelmes szívébe repülhessünk az örök életbe. Az élet álom, melyből a felébredés a halál.¹⁹

Egy ilyen szöveget még csak reprodukálni sem képes egy olyan ember, aki nem érti meg, hogy a sejk miről beszélt. S a könyvben meg is találhatók a nyomai annak, hogy a szerző megértette a keleti és muszlim spiritualitás lényegét. Amikor egyik alkalommal egy buddhista kolostor előtt robogtak el autójukkal, és észrevett egy lámát a kolostor kapuja előtt, képzeletében vele mondatta ki ítéletét a nyugati emberről, s így önmagáról is:

A buddhista sárga lámák kolostora rejtőzik itt a fák között. Az erdőben, a világtól elvonulva és elfordulva pergetik imájuk és életük kerekét. A kolostor cifra, színes faragott kapuja előtt hosszú köntösbe bújtatott láma fölényesen néz ránk, ahogy száguldunk célunk felé: ostoba fehérek, akik csak azért rohannak, hogy új célt találjanak, aztán újból áhítsanak újabb célokat a vágy végtelen tengerén hanyattatva, mint aki sós vízzel akarja szomjúságát oltani. A lámák az ima végtelen kerekén forognak, látszólag egy helyben állnak, és mégis mindig haladnak fölfelé: a megtisztulásba.²⁰

Számos erényét, figyelemreméltó részletét lehetne még kiemelni a könyvnek: a Himalája megragadó, költői leírását (I. 152–153); a könyv egyik mellékszereplőjének nevében megfogalmazott tökéletes irodalmi levelet (I. 182–185); a két fiatal európai női főszereplő, Haimanti és Gertrud vitáját Kelet és Nyugat ellentétéről (I. 279–284); Tagore nagy beszédét (II. 275–279); egy hindu esküvő ragyogó leírását (II. 250–258.); Mahmúd al-Abbászí fejedelem haláláról és fia

fejedelmi beiktatásáról szóló hosszú, egyszerre filmszerűen eleven és az eseményhez illően méltóságteljes leírását (II. 411–424.): ezek mind-mind Hajnóczy Rózsa elsőrangú írói képességeit mutatják.

Végül érdemes még felidézni két recenziót a könyv első megjelenésének évéből:

A terjedelmében és tartalmában ilyen hatalmas munka előtt csaknem tehetetlenül áll meg a kritikus, akinek tárgyilagos bírálatát néhány sorba kell összezsúfolni. [...] Sűrített szedésben, nagyobb alakban csaknem 1000 oldal! [...] Európai, magyar asszony csodálatosan tökéletes meglátásai, melyet egy kifinomult női lélek állít az olvasó műtőasztalára. [...] Egyszerű, keresetlen írás, sehol semmi műszínezés, nagyképszerűség, de minden sorban az értelmek mélye szélesül élénk. A látszat elhalványul, a lényeg kikristályosodik. Zenébe, dalba, illatba forrósult ezeregyéjszaka ez a monumentális regény, napló, útleírás, memoár. A realitás és a romantika vegyüléke. Ott hömpölygeti illatos vizét a Gangesz, a szent folyó, életre kél Bombay, Kalkutta, Benáresz, Delhi sok száz szép meséje. [...] Amikor csodálattal állunk meg a pagodák artisztikuma előtt s az óriási szárazság után végigsimítja arcunkat a Bengáli-öböl felől előtörő monszun, hogy a Himalája égbeszaladó ércfalában torpanjon meg: megérezzük a nagy Ázsia földi mértékkel nem mérhető méreteit s csak képzeletünkben él a képe ennek a sokmillió ember lakta, sokmillió négyzetkilométeres világnak. [...] Ide vezet el bennünket G. Hajnóczy Rózsa, ahol férjével Germanus Gyula magyar orientalista professzorral oly sok évet töltött, s hatalmas tudásával beírta nevét Ázsia aranykönyvébe.²¹

A másik recenzió szerzőjét azért érdemes idéznünk, mert ha valaki, akkor Baktay Ervin értő olvasója volt Hajnóczy Rózsa művének:

Kulturált, finom ítéletű és előkelő érzésű európai asszony, mi több: a szó legnemesebb értelmében európai kultúrájú magyar asszony számol be három esztendő benyomásairól és emlékeiről. Sohasem nagyképzű, sohasem tudálékos; őszintén feltárja visszás, ellenkező érzéseit, amikor India életének sok riasztó, megdöbbentően ókori, a nyugati ember szemében érthetetlen vagy ellenszenves mozzanatával találkozik; de ellenében India átutazó látogatóival, akik néhány heti tapasztalás alapján már azt képzelik, hogy tekintély erejével mondhatnak ítéletet Indiáról, G. Hajnóczy Rózsa igyekszik meglátni a felszín mögött a mélyebb értelmet, a látszatok mögött a tartalmat is.²²

Természetesen kritikus hangok is megjelentek a könyvvel kapcsolatban. Általában két oldalról érték támadások: az irodalomtudomány és az orientalisztika

oldaláról. Ezek a kritikák alapvetően egy félreértésen alapulnak: olyanokat várnak el a könyvtől, amelyet az nem nyújthat és nem is akar nyújtani. Egyrészt egy útinapló, illetve útleírás önmagában véve olyan keretek közé zár egy adott művet, hogy az klasszikus értelemben vett szépirodalom *eo ipso* nem is lehet. A világirodalom egyetlen útleírást sem tart számon, amely helyett kapott volna a szépirodalom oszlopcsarnokában.²³ Egy útleírás nem vethető össze egy olyan művel, amely eleve szépirodalmi szándékkal született. Nyilvánvalóan egy útleírást is meg lehet fogalmazni szépirodalmi igényességgel, és e tekintetben kétségtelen, hogy Hajnóczy Rózsa könyvét kiemelt hely illeti meg: szépirodalmi értelemben messze többet nyújt, mint egy egyszerű útleírás – még ha a könyvben végigfutó szerelmi szál végső csúcspontját a szerző nem is tudta irodalmilag hitelesen ábrázolni.

Ami az orientalista oldalról megfogalmazott kritikákat illeti, ezek éppúgy célt tévesztettek, mint az irodalmi kritikák. A *Bengáli tűz* ugyanis nem tudományos munka, és nem is kívánt az lenni. Ettől függetlenül ugyanaz vonatkozik rá, mint a könyv szépirodalmi vonatkozásaira: tudományos értelemben is messze többet nyújt, mint egy egyszerű útleírás. A könyv egyik kritikusa, Bangha Imre Hajnóczy bengáli kultúrához való felszínes viszonyát három könyvében is azzal illusztrálja, hogy „három évnyi ott tartózkodás után is a bengáli Sántinikétan – *sánti* »béke« és *nikétan* »lakhely« – nevet is az angol változat hibás magyaros formájában Szantiniketannak betűzi Hajnóczy is, Germanus is”.²⁴ A kritikus azonban bizonyára egy 1969-es vagy az utáni kiadásban olvasta a könyvet, ugyanis az 1966-os kiadásáig a „Santinikétan” formában szerepel a név. Csak az 1969-es kiadástól kezdve jelenik meg a „Szantinikétan” változat, ekkortól ugyanis új szerkesztőt kapott a könyv, aki nyilvánvalóan nem volt tisztában az indiai nyelvek transliterálási szabályaival. Eredetileg mind Germanus, mind felesége az angol „Santinikétan” változatot használták.²⁵

Továbbmenően, Bangha Imre egy sántinikétani informátorára támaszkodva azt állítja, hogy Hajnóczy „alig beszélt angolul”, s részint emiatt „alig mozdult ki házából, és indiaiakkal nem kommunikált”.²⁶ Nos, ennek ékes cáfolata az egész könyv. Mert vajon elképzelhető-e, hogy egy olyan rendkívül intelligens asszony, aki képes volt megírni a *Bengáli tűz* című könyvet, s aki már akkoriban kiválóan beszélt németül, angol nyelvi közegen belül három éven keresztül ne sajátítsa el az angol nyelvet, az egyetlen olyan nyelvet, amelyen környezetével képes volt kommunikálni? Hajnóczy, aki Sántinikétanban rendszeresen angol szerzőket olvasott angolul, maga írja le a könyvében 1929 nyarán, hogy „már egészen folyékonyan megtanultam angolul beszélni. Állandóan angolok között élek, megszoktam kiejtésüket, gyors beszédüket”.²⁷ Még a barátnőjének írt magánlevelében is így fogalmaz: „Sohasem hittem volna, hogy a honvágy ilyen kínzó betegség lehet. [...] Aztán ... az ember megszokja a klímát, megtanulja a nyelvet...”²⁸ Bangha egy másik könyvében elárulja, hogy informátora Dzsumuná Szén, „klasszikus indiai énekesnő” (valójában képzőművész) volt,²⁹ aki viszont a Ger-

manus házaspár sántinikétani tartózkodása alatt még a diákok közé tartozott; Hajnóczy viszont a diákokkal nem volt kapcsolatban, és Germanus is csak azokkal, akik muszlim kultúrtörténetet vagy arab nyelvet tanultak.³⁰

Hajnóczy Rózsa tisztában volt azzal, hogy a *Bengáli tűzzel* időtálló munkát tett le az asztalra. A könyvet szeretett szülei emlékének ajánlotta (édesapja a Germanus házaspár sántinikétani tartózkodása alatt halt meg, ami különösen megviselte Hajnóczyt, édesanyja 1939-ben), és a könyv mottójául egy Horatius-idézetet választott:

Exegi monumentum aere perennius.

Magyarul:

Ércnél maradandóbb emléket állítottam magamnak.

Vagy Kosztolányi Dezső fordításában:

Emléket hagyok itt, mely ércnél maradandóbb.³¹

Mintha csak megérezte volna, hogy már nem sokáig lesz az élők sorában. Egy évre rá, hogy e mottót könyve elejére választotta, Hajnóczy Rózsa 51 éves korában elhunyt: a hivatalos jelentés szerint öngyilkos lett. Könyve azonban, mint ahogy választott mottójával utalt rá, mind a mai napig él.

2. HAJNÓCZY RÓZSA ÖNGYILKOSSÁGA

Hajnóczy Rózsa 1944. július 11-én távozott el az élők sorából. Az író nő haláláról több újság is hírt adott, nekrológ azonban csak egy jelent meg, régi barátjánőjéé, Barsy Irmáé „Eltemettünk egy asszonyt...” címmel:

Esőfátylas, didergős júliusi napon elment egy értékes magyar asszony, akit mindenki szeretett. Hosszú út vezet „az Értől az Óceánig” – a Lőcsepataktól a Gangesz partjáig. Az asszony, akinek virággal borított sírhantja mellett állunk, egy szepességi városkából indult el, és eljutott az öreg lábasházból a holdfényben fürdő Tadzs Mahal hófehér márványcsodájához. [...] A magyar asszony nyitott szemmel jár a csodák földjén, ahol az évezredes művészet, filozófia, költészet mellett megismeri Gandhi és Chandra Bose törekvéseit is. És meglát olyan dolgokat is, amit férfi-

ember sohasem venne észre. Hiszen meghívják a féltve őrzött háremekbe is, ahol kitárulnak előtte a világtól elzárt, mégis sokszor európai műveltségű asszonyi lelkek. Sokfelé jár, mindent megfigyel, szinte a jó háziaszszony szemével; rengeteget tanul, olvas és mindent feljegyez. Tizennyolc kötet naplóval tér haza. És itthon, leszűrve a rengeteg benyomást, tapasztalatot, megírja nagyszerű, csaknem ezeroldalas könyvét *Bengáli tűz* címmel. Ez a könyv napló, útleírás, néprajz és mindenekfölött hallatlanul érdekes regénye egy európai nő és egy hindu férfi szerelmének. Felbukkan benne a mai India valamennyi érdekes arcéle. A múlt évi könyvnapon egy csapásra ismertté tette G. Hajnóczy Rózsa nevét. Békeidőben ma már Angliában, Amerikában is ismernék ezt a könyvet, amely igazi asszonyi írás a szó nemesebb értelmében: részletező, finom, csupa-szív, minden nagyképűség nélkül. Aminthogy írójának egyénisége is ilyen volt: finom, szerény, úri...

Akik sokáig éltek trópusi vidéken, azok többé nem találják helyüket sem itt sem ott... „Sohasem hittem volna, hogy a honvágy ilyen kíznó betegség lehet – írja egy levelében. – Nem tudjátok elképzelni, mit jelentett egy levél, vagy egy kéthetes újság hazulról! Aztán ... az ember megszokja a klímát, megtanulja a nyelvet, megszokja az itthon elképzelhetetlen kényelmes életet. És a gyönyörű teleket, amelyek után örökké fogok vágyódni. Karácsonykor a kertben üdezöld fák, dúsan nyíló rózsák. És éjszaka a millió meg millió gyémántragyogású csillag, a csodálatos telehold olyan, mint egy valószínűtlen álom...” Egy hindu bölcs szerint az élet csupán harmatcsepp a lótuszlevélen. Egy harmatcsepp, amely a világ annyi szépségét tükrözte vissza szivárványos ragyogással, most eltűnt a napsugárban. Felszabadultan lebeg valahol a millió csillag között...”³²

A halál mikéntjéről, az öngyilkosság módjáról és okáról meglehetősen későn értesült a nyilvánosság. Az erre vonatkozó információ tulajdonképpen forrása nem Germanus, hanem második felesége, Kajári Kató, aki a férjéről írott visszaemlékezésében, a *Kelet vándorában* 1985-ben így fogalmaz:

Hajnóczy Rózsa nehezen viseli el az izgalmakat, irtózik a háborútól, retteg a bombázásoktól. Germanus vidékre utazik, hogy nyári lakást szerezzen feleségének, ahol megőrizhesse nyugodt, megszokott életformáját. Visszatérve Budapestre eszméletlenül találja feleségét, a mentők szállítják el hordágyon. Olyan mennyiségű altatót vett be, hogy már nem volt segítség. Az asszony meghalt, és a férj itt maradt riadtan, szívetörötten, élete legnagyobb kérdőjével. „Ha betegségben hal meg, megsiratom, és idővel belenyugszom. Ha szerencsétlenség éri, tudom, hogy nem ő akarta így, csak a sorscsapás. De hogy önkezével 25 évi házasság után elhagy egy ostromlott városban egyedül, ezt, ezt nem viselem el.” Össze-

történ, teljesen meggyötörtén nézett szembe önmagával. „Vagy nem ismertem?” – kérdezte újra meg újra. „Nem olyannak láttam, amilyen volt, hanem amilyennek akartam? Hozzáképztem, behelyettesítettem? Pygmalion voltam? A saját lelkemet kölcsönöztem, a saját melegemet leheltem át és kerestem benne? Vagy egyszerűen tévedtünk volna mind a ketten és csalódtunk egymásban?”³³

Hajnóczy öngyilkosságának magyarázata többnyire erre a szövegre épül.

Van azonban egy másfajta magyarázat is, melynek végső forrását nem sikerült kiderítenem. Általam ismert első megjelenése egy 2007-es cikk, mely annak ellenére, hogy napilapban jelent meg, szokatlan alaposzággal foglalkozik – ha nem is Hajnóczy Rózsaival, de Germanus Gyulával:

„[Germanus] személyes tragédiája felesége, Hajnóczy Rózsa öngyilkossága. Az író nem tudta elviselni, hogy muzulmán vallású férjének ki kellett volna tűznie a sárga csillagot, és bujkálnia kellett a nyilasok elől, mert zsidó származású volt.”³⁴

Részletesebb leírását adja az öngyilkosság okának a Magyar Földrajzi Múzeumban 2009-ben megrendezett kiállítás katalógusa:

1944. március 19-ikén bekövetkezett hazánk német megszállása, és Germanus Gyulának, mint annyi sok ezer más magyar zsidónak fel kellett tennie a sárga csillagot. Felesége, Hajnóczy Rózsa, aki nemesi származású löcsei hölgy volt, nem bírta a férje üldöztetését és a meghurcolását elviselni, öngyilkos lett. Felesége halála után szerencsére Germanus Gyula védlevelet kapott, és levehette a sárga csillagot. Kivételezett helyzetét azonban arra használta fel, hogy az üldözötteken segítsen, és akit csak lehetett, befogadott a Kis Stáció utcai lakásukba.³⁵

Mivel a fenti sorok írója, Fehérvári Géza személyes ismerőse és tanítványa volt Germanus Gyulának, nem elképzelhetetlen, hogy az információ forrása Fehérvári Géza, aki ezt az értelmezést viszont természetesen magától Germanustól ismerheti. A germanusi eredetet megerősíti Barsy Irma 2016-ban megjelent, de 1944-1945-ből származó pincenaplója. 1945. július 11-én – éppen Hajnóczy halála után egy évvel írt naplóbejegyzésében – barátnőjéről megemlékezve megemlíti, hogy „megmérgezte magát, mert a férje zsidónak számított. [...] Rettegett attól, hogy [férjét] gettóba zárhatják, elhurcolhatják – mindent megtehettek.”³⁶ Ezt az értelmezést ő vagy közvetlenül Germanustól, vagy közös barátaiktól hallotta, de az információ végső forrása nyilvánvalóan Germanus volt.

A Hajnóczyval, illetve Germanusszal foglalkozó későbbi munkákban vagy felváltva, vagy egyszerre jelennek meg ezek az értelmezési kísérletek.

Nézzük meg előbb külön-külön a két értelmezést!

Germanus vidékre utazik, hogy feleségének, aki fél a háborútól és a bombázástól, vidéki lakást keressen, ahol meghúzhatja magát. Hazatérve feleségét nagyon rossz állapotban találja, annyi altatót vett be, hogy már a kórházban sem tudtak rajta segíteni.

Önmagában véve meglehetősen különös, hogy 1944 júliusában egy vegyes házaspár zsidó fele igyekszik vidéki lakást szerezni nem zsidó feleségének, miközben Hajnóczynak, ha Budapestről el szeretett volna menni, rokonsága révén több szálláslehetősége is lett volna, mindenekelőtt kecskeméti bátyjánál, Ivánnál, akivel rendszeresen tartotta a kapcsolatot,³⁷ de szekszárdi nővérénél, Ilonánál is, vagy kapuvári öccsénél, Zoltánnál. Ráadásul amikor Sántinikétanban laktak, az angol nyelvi közegben mindig az ő feladata volt több hónapra szóló nyári szállásuk megkeresése és megszervezése³⁸ – tehát e tekintetben egyáltalán nem szorult volna rá a férjére. Bár Indiában nem volt háború, de megszokhatta a nagyon nehéz körülményeket. Továbbá halálának pillanatában a front még több száz kilométerre volt Budapesttől, és még a történelmi Magyarország határait sem érte el, Budapest ostromáig pedig, ami Budapest lakossága számára a legkeményebb megpróbáltatást jelentette, még hátra volt hat hónap. Budapest bombázása viszont már 1944. április 3-án megkezdődött, és Hajnóczy haláláig az amerikai légierő hatszor bombázta Budapestet. Hála Istennek azonban Magyarországot, azon belül pedig Budapestet a nyugati szövetséges légierő megkímélte a Németország és Japán ellen alkalmazott úgynevezett terrorbombázástól, amely polgári célpontokra és a polgári lakosságra – gyerekekre, nőkre, idősekre – irányult, és csak hadászati célpontokat bombáztak: pályaudvarokat, repülőtereket, gyárakat. A VIII. kerületet, ahol a Germanus házaspár lakott (Kisstáció / Kis Stáció u. 9.), két alkalommal érte találat, a Kis Stáció utca környékét viszont Hajnóczy haláláig elkerülte a bombázás.³⁹ S bár a háború utolsó szakaszában ugrásszerűen megemelkedett az öngyilkosságok száma, de az öngyilkosok szinte kizárólagos többsége zsidó volt.⁴⁰ És hát egyébként is feltehető a kérdés: miért lett volna Hajnóczy öngyilkos *éppen akkor*, amikor férje éppen azért ment vidékre, hogy nyugodt visszavonulási helyet találjon számára? Ez a magyarázat tehát, bár önmagában véve nem zárható ki, túl sok kérdést vet fel ahhoz, hogy valószínű legyen.

Ami a másik magyarázatot illeti, annak lényege, hogy Hajnóczy valójában nem magát féltette, hanem éppen hogy férjét, akinek sárga csillagot kellett viselnie. Telbisz Tamás egyenesen úgy fogalmaz, hogy Germanus „feleségét a zsidóüldözés réme [...] kergette [...] öngyilkosságba”⁴¹ A sárga csillag viselését Magyarországon az 1944. március 20-án kihirdetett, de csak április 5-étől életbe lépő „1944. évi 1.240. M. E. számú rendelet” tette kötelezővé minden hat év feletti zsidó származású személynek – azok kivételével, akik az I. világháborúban való hősiességükért vitézségi érmet kaptak. Mielőtt azonban még a rendelet életbe lépett volna, a mentesítettek körét jócskán kibővítették, többek

között „a kereszténnyel házasságot kötött kitért zsidókkal”,⁴² ami világosan jelzi, hogy Germanusnak – mint a korabeli köznyelv humorosan fogalmazott – „árjapárjának” nem kellett sárga csillagot viselnie, ugyanis keresztény felesége és kitért volta miatt származása ellenére a mentesített kategóriába tartozott. Germanusnak – legalábbis Hajnóczy életében⁴³ – tehát nem kellett viselnie a sárga csillagot. Természetesen ez nem jelentette azt, hogy Germanusnak nem volt mitől tartania (a háborúban minden hadköteles férfinak volt mitől tartania), de helyzete korántsem volt annyira rossz, mint a zsidók nagy többségének helyzete: még a munkaszolgálatot is el tudta kerülni. De még ha sárga csillagot is kellett volna viselnie, nem igazán világos, hogy a feleségének miért kellett volna emiatt öngyilkosságot elkövetnie, hiszen azzal férje helyzetén még csak rontott volna.

Hajnóczy Rózsa öngyilkosságának tehát egyik indoklása sem állja meg a helyét. Ráadásul a kettő kizárja egymást: ha ugyanis Germanusnak sárga csillagot kellett volna viselnie, nem utazhatott volna vidékre, hogy feleségének ideiglenes lakást keressen, a sárga csillagot viselő zsidók számára ugyanis még a helyi közlekedési eszközök használata is tilos volt.

Mindaddig, amíg meg nem ismertem Barsy Irma már említett *Pincenaplóját*, úgy véltem, az öngyilkosság oka csakis Hajnóczy Rózsa féltékenysége lehetett. Germanus ugyanis második feleségét már 1938-tól ismerte.⁴⁴ Ez pedig azt jelenti, hogy Hajnóczy Rózsa életének utolsó hat évében a férje kapcsolatban volt későbbi, második feleségével, és ez a kapcsolat aligha szorítkozott az egyszerű barátságra. Bár Kajári e kapcsolat jellegét igyekezett szorosan barátiként bemutatni, és úgy állította be, mintha meglepte volna, amikor Germanus 1948-ban megkérte a kezét, nyilvánvaló, hogy egy olyan rendkívüli, sírig tartó szerelem, mint amilyen az övék volt, aligha korlátozódott pusztán barátságra *tíz éven* (1938–1948) keresztül. Kajári visszaemlékezésének megbízhatatlanságát mi sem mutatja jobban, mint annak leírása, hogy mennyire kalandosan vészelt át a Budapest ostromát megelőző heteket, illetve az ostrom időszakát Budapesten⁴⁵

*Amiya és Haimanti a kislányukkal
(1930. Emil Otto Hoppé fotója)*

– miközben valójában a stutthofi koncentrációs tábor egyik altáborában, a gut-tai (ma Gutowo) női munkatáborban volt, ahonnan csak valamikor 1945. március 28-a után tért haza, jóval Budapest ostromának vége (február 13.) után.⁴⁶

Germanus egészen más viszonyban volt az első és a második feleségével. Első feleségével való kapcsolatát jól tükrözi a *Bengáli tűz*: Hajnóczy alapvetően egy bogaras tudósként írta le férjét, akire persze időnként büszke is volt, de a munkája egyáltalán nem érdekelte. Sokszor úgy jellemzi, mint akinek elemi igénye, hogy valamilyen hallgatóság előtt „kiselőadásokat” tartson. „Abba kellett hagynom angol olvasmányomat, és hallgatnom azt a nyelvészeti előadást, amiből édeskeveset értettem. Uram lelkesedése azonban nem ismert határt” – írja Hajnóczy.⁴⁷ Férje és közöttük valójában nem volt mély és szoros házastársi kapcsolat, inkább párhuzamosan éltek egymás mellett, tiszteletben tartva egymást. Germanus és Hajnóczy házasságának háttérében bizonyára szerepe volt annak, hogy a zsidó származású Germanus kizárólagosan magyarnak akart látszani, és ezért vette el egy tekintélyes felvidéki magyar család sarját. Rózsa édesapja, dr. Hajnóczi/Hajnóczy R. József (1854–1931; 1884-ig Zák Rajmund) királyi tanácsos, a Szepesmegyei Történelmi Társulat elnöke és Szepes vármegye királyi tanfelügyelője volt, ugyanakkor szabadkőműves és filozofemita, akinek halálát a honi zsidóság is meggyászolta (vele kapcsolatban lásd Hadobás Sándor: Hajnóczi R. József, a szepesi bányavidék történetírója). Germanus pedig már igen fiatalon, 25 évesen kikeresztelkedett, abban az I. világháborút megelőző időszakban, amikor ez még egyáltalán nem volt jellemző, és ezt nem vallási meggyőződésből tette, mivel valójában sem zsidóként, sem keresztényként, sem muszlimként nem volt vallásos. Új vallásául nem a semleges lutheri reformációt választotta, mint a zsidók többsége, nem is a katolicizmust, amelyet többnyire azok választottak, akik belső meggyőződésből döntöttek a kereszténység mellett, hanem a „legmagyarabb” egyházat, a kálvini reformációt. Útjaira rendszeresen magával vitt egy kis magyar zászlót; például amikor Indiába indulva a Déli pályaudvaron a rokonok, barátok és ismerősök búcsúztatták, Germanus „kis nemzetiszínű zászlót lobogtatott feléjük”,⁴⁸ ami már-már megmosolyogtató „magyarkodás”. Ezt az erős asszimilációs attitűdöt mutatja az is, hogy Kajári a *Kelet vándorában* – nyilván Germanus akaratának megfelelően – feltűnően kerüli Germanus zsidó voltának explicit említését, még abban a fejezetben is, amelyben kifejezetten férje családi gyökereiről van szó.⁴⁹

Bár Hajnóczynak mint feleségnek a pusztá léte nagy segítségére volt Germanusnak a maga asszimilációs törekvéseiben, mégis volt valami, amit hiába keresett benne, de amit nagyon is megtalált második – immár zsidó származású – feleségében: a csodálóját. Germanus nemcsak tudományos kérdésekről szeretett előadásokat tartani, hanem valamiképpen mindig önmagáról is beszélt. Kajári leírása szerint közvetlenül a megismerkedésük után elhívta magukhoz Germanust, ahol ő a vacsorát követően egy szabályos előadás formájában

vezette be hallgatóságát önnön fejlődéstörténetébe: „Befejeztük a vacsorát egykori, Ráday utcai lakásunkban. Felálltunk, hogy a másik szobában mélyebb, inspirálóbb fotelokban hallgathassuk meg Germanus professzor *gyermekkori élettörténetét*. [...] A hallgatóság Gyuri volt,⁵⁰ az *íródeák* – térdemen egy nagy, kockás, puha födelű füzettel – én, a narrátor pedig Germanus Gyula. Nagyon szeretett a gyermekkoráról, eszmélése, egyénisége kialakulásának történetéről beszélni.”⁵¹ Germanus tehát már első megbeszélte találkozásuk alkalmával is egy szabályos előadás keretében vezette be újdonsült hallgatóságát saját egyénisége kibontakozásának rejtelseibe, és leendő felesége már első találkozásukon is szorgalmasan jegyzetelte Germanus saját magáról szóló exorzéját. Ez a csodáló figyelem az, amit ő az első feleségétől soha nem kapott meg – márpedig ez *élet-eleme* volt Germanusnak. Mint ahogy Udvarvölgyi Zsolt Germanus e sajátos személyiségjegyével kapcsolatban megjegyezte: „A saját életéről, kalandjairól írt érdekes, fordultatos, bár meglátásom szerint kissé dilettáns, alacsony színvonalú, sőt nem kis mértékben öntömjénező műveket, amelyekkel a Magyar Rádió vezetését boldogította. Ezeket a történeteit ráadásul korábban több könyvében is már részletekbe menően, sokszor önismétlően taglalta.”⁵² Udvarvölgyi egy másik írásában ezt az attitűdöt egy egyszerre lakonikus és paradox jelzős szerkezetbe foglalta: „Öntömjénező ismeretterjesztés.”⁵³

Ahogy Germanusnak volt felesége, úgy Kajárinak is volt férje. Ám ahogy Germanus első házasságát szinte a nemlétezésig elhomályosította második házassága,⁵⁴ éppúgy homályosította el Kajári első házasságát is második házassága, és memoárjának tanúbizonysága szerint nem mondhatni, hogy első férje elvesztése különösebben megviselte volna.⁵⁵ Mindkettejük számára második házasságuk volt a sűrű tartó nagy szerelem: „Életem egyetlen zavartalan boldogsága Katókám volt, az én ihletem. Hálával és szeretettel halok meg, és a túlvilágon várom őt” – mint ahogy szellemi „végrendeletében” fogalmazott Germanus.⁵⁶ Első házastársuk elvesztését alighanem mindketten felszabadulásként élték meg, mert ez által válás nélkül, természetes módon nyílt meg az út házasságuk előtt.

Ennek fényében Hajnóczy Rózsa féltékenysége nagyon is indokolt lett volna, és a féltékenység, amit Germanus válási szándéka csak tetézett volna, nagyon is érthető módon vezetett volna Hajnóczy részéről öngyilkossághoz.

Barsy Irma *Pincenaplója* azonban az öngyilkosság e motívuma alól is kihúzza a talajt.

Barsy Irma tudvalevőleg Hajnóczy Rózsa barátnője volt: Indiából számos levelét éppen őhöz címezte, és, mint láttuk, egyedül Barsy Irma írt nekrológot elhunyt barátnőjéről. Ha valaki ismerhette Hajnóczy Rózsa házasságát, akkor az mindenekelőtt a barátnője volt.

1944–1945-ös naplójában Barsy háromszor is kitér közelmúltban elhunyt barátnőjére.

Hajnóczy Rózsának is megvan a maga tragédiája az urával, aki 15 évig [1918–1933] mintaférj volt, de akkor megbolondult, és regénybe bocsátkozott egy ötvenes angol nővel, aki valamikor – ezelőtt harminc évvel – elérhetetlen volt számára, de azóta változott a világ. A lány nem ment férjhez. [...] Most [Germanus] újra Angliában járt, és a hervatag nő – félretéve gögjét – lefeküdt neki.⁵⁷

Barsy adata pontosnak tűnik. Germanus 1933-ban volt újra Angliában, vagyis pontosan 15 évvel a Hajnóczyval való házasságkötésüket követően (és két évvel az Indiából való hazaérkezésük után). Erről a bizonyos „angol nőről” Kajári is említést tesz, megjegyezve, hogy „első nagy és igazi szerelme egy angol lány” volt, „akit büszkeségből hagyott el, mert a lány, egy lord lánya, nagyon gazdag volt, és ő nagyon szegény”.⁵⁸

Barsy ezek után megjegyzi, hogy Germanus „erre a kései sikerére olyan büszke volt, hogy főnek-fának elmesélte, többek közt a saját feleségének is”.⁵⁹ Később hozzáteszi, hogy Rózsikát

a családja váltig unszolta, hogy hagyja ott a különben is hűtlen urát – de ő nem akarta. „Vele voltam, amikor jó sorsunk volt, most nem hagyom el a bajban.”⁶⁰

S hogy a kép teljes legyen, naplója végén Barsy Irma még hozzáteszi:

A férje hűtlenkedett, az utolsó időkben már nem éltek jól. Volt egy férfi, egy remek, jó állású [katonatiszt] férfi, aki szerelmes volt ebbe a kedves és szép asszonyba, könyörgött, váljon el, menjen hozzá. [...] De volt egy törvény: az árja [...] menti a nem-árját, és Rózsika becsületből megmaradt a férje mellett.⁶¹

Ha Germanus az 1940-es években is hűtlenkedett, akkor az már aligha csak az „angol nőre”, Gwendolyn Percyfullra vonatkozott, akivel a távolság miatt minden bizonnyal csupán futó kalandja lehetett Angliában (bár később is levelezésben álltak egymással), hanem inkább Kajári Katóra, akivel Germanus már 1938-tól, vagyis már Hajnóczy halála előtt hat évvel kapcsolatban állt.

Mindebből igen fontos dolgok következnek Hajnóczy öngyilkossági motívumával kapcsolatban.

1. Hajnóczy nem lehetett öngyilkos azért, mert férjét zsidó volta miatt hátrányos megkülönböztetések érték. Egy kihűlt kapcsolatban ez elképzelhetetlen.

2. Nem lehetett öngyilkos azért sem, mert már neki magának is volt egy új és komoly – házassági ajánlattal megerősített – kapcsolata, és csupán „betyárbeccsületből” nem vált el a férjétől.

3. Nem lehetett öngyilkos azért sem, mert sikerei csúcsán állt: a halála előtti évben két kiadást is megért a könyve, és a halála évében újból kiadták.

4. Néhány hónappal halála előtt, 1944. február 25-i bejegyzéssel és május 4-i kihirdetéssel vállalkozásba fogott: a művelődéstörténész Rexa Dezsővel együtt igen komoly, 10.000 pengő törzstőkével egy „Szerzői jogokat közvetítő korlátolt felelősségű társaságot” alapított.⁶² A pénz jelentős része bizonyára éppen a *Bengáli tűz* jogdíjaiból származhatott,⁶³ és jól mutatja, hogy Hajnóczy immár anyagiilag is függetleníteni akarta magát a férjétől, amire immár meg is volt a lehetősége.

Ilyen módon Hajnóczy Rózsa öngyilkosságának feltételezett okai nem tekinthetők elfogadhatónak. Hajnóczynak semmi megragadható oka nem volt arra, hogy öngyilkos legyen. Ugyanakkor az öngyilkosság két fő magyarázatának illogikus volta és ellentmondásossága, illetve Hajnóczy aktuális élethelyzetével való inkompatibilitása arra világít rá, hogy Germanus leplezni akarta azt, ami feleségével 1944. július 11-én történt. Kiváltképpen félrevezető az a beállítás, hogy – mint Kajári Kató hangsúlyozza – Germanus „itt maradt riadtan, szívetörötten, élete legnagyobb kérdőjével. Ha betegségben hal meg, megsiratom, és idővel belenyugszom. Ha szerencsétlenség éri, tudom, hogy nem ő akarta így, csak a sorscsapás. De hogy önkezevel 25 évi házasság után elhagy egy ostromlott városban egyedül, ezt, ezt nem viselem el. Összetörten, teljesen meggyötörten nézett szembe önmagával. [...] Az örök vándor, az örök kutató súlyos depresszióba zuhant.”⁶⁴ Nos, e nagyon is patetikus megfogalmazásnak aligha lehetett bármi köze ahhoz, ahogyan egy kihűlt házasság végén, a szeretett asszonnyal való új házasság reményében a férj fogadta felesége halálát.

3. A BENGÁLI TŰZ ÉS GERMANUS GYULA

Hajnóczy Rózsa meghalt, de könyve sikere töretlenül folytatódott. Láthattuk, hogy maga is büszke volt a könyvére, és – mint ahogy a könyv mottójában jelezte – tisztában volt azzal, hogy ércnél maradandóbb emléket hagyott maga után. Bizonyára legmerészebb álmaiban sem gondolt arra, hogy könyve szerzőségét egykor majd elvitatják tőle, és nevéből pusztán álnév lesz: férje, Germanus Gyula írói neve.

Germanus Gyula 89 éves korában, 1973. június 17-én vetette papírra általunk is ismert végrendeletét:

A halálom pillanatában meglévő minden vagyonomat, tehát ingatlanomat, ingóságaimat, értékeimet, készpénzemet, takarékbetéteimet, követeléseimet, szeretett feleségem: *Dr. Germanus Gyuláné*, szül. *Kajári Kató*, mint általános örökösöm örökölje. Ő évtizedek óta munkáimban a legteljesebb mértékben részt vett és abban segített. Irodalmi munkás-

ságomból kifolyólag engem illető minden szerzői jogdíjat a törvény rendelkezése szerint feleségem: Dr. Germanus Gyuláné szül. Kajári Kató örökölje. Ide tartozik boldogult első feleségem született *Hajnóczy Rózsa* neve alatt megjelent „Bengáli Tűz” és valamennyi hírlapi cikk alakjában neve alatt napvilágot látott mű, mert köztudomású és a mellékelt iratokkal igazolt, hogy mindeme művek egyedüli szerzője én voltam.⁶⁵

De Germanus már hét évvel korábban, 1966-ban, 80. születésnapja alkalmával így írt bizalmas tanítványának, a későbbi miniszterelnök Antall Józsefnek (megjegyezve, hogy a levél tartalmát csak halála után hozhatja nyilvánosságra):

Boldogságomat három könyvben és egy regényben fektettem le: *Allah Ahbár* [sic!], *A félhold fakó fényében* és a *Kelet fényei felé*. Azon kívül megboldogult feleségem, G. Hajnóczy Rózsa neve alatt megjelent *Bengáli tűz* című útleírásban.⁶⁶

Antall ezzel kapcsolatban meg is jegyzi, hogy már „életében kaptam olyan *Bengáli tüzet*, amelyet mint saját művét dedikált”.⁶⁷ Hogy Antall pontosan hogy vélekedett erről, azt nem lehet tudni, mindenesetre egy magánlevelében nem rejtette véka alá a véleményét, miszerint Germanust „rendkívül ellentmondásos embernek” tartja.⁶⁸

Nos, elég egy pillantást vetni Hajnóczy Rózsa bibliográfiájára – például a szepességi városokról írt sorozatára vagy a tematikus értelemben is női írásokra –, hogy az ember Germanus végrendeletének teljes képtelenségét felmérje.

E végrendeletnek nyilvánvalóan semmi jelentősége nem lett volna a szerzői jog vonatkozásában. Egy nem sokkal később bekövetkezett váratlan esemény azonban figyelmeztette Germanust: nem halogathatja végrendelete jogi vonatkozásainak tisztázását.

Germanus idős korában is töretlen vaseszsége 1973. augusztus 19-én megrendült: súlyos infarktusa volt, amiből csak hosszú hónapok alatt épült föl. A kórházból csak november 6-án engedték ki.⁶⁹ Az infarktus figyelmeztetés volt: bármennyire is jó egészségnek örvendett mindaddig, közeledett a vég, az elválás pillanata. Germanus feltehetőleg még ez év legvégén járt el a *Bengáli tűz* szerzői jogának kérdésében, és a hivatal a „133/3/1974. I. 29.” ügyiratszám alatt 1974. január 29-én hozta meg határozatát, miszerint a *Bengáli tűz* szerzője Germanus Gyula „G. Hajnóczy Rózsa” írói álnév alatt.⁷⁰ E szerzőségi változás legelőször 1981-ben látott napvilágot az *Élet és Irodalomban*, egy kiadói hír formájában:

A *Bengáli tűz* új megjelenése alkalmából közöljük, hogy a regényt Germanus Gyula írta, s az első kiadástól kezdve (1944) írói álnévként első felesége, Hajnóczy Rózsa nevét választotta. A Szerzői Jogvédő Hivatal

a korábban már megállapított tény – a szerző kívánságára – 1974. január 29-én az írói álnevek lajstromába hivatalosan bejegyezte.⁷¹

A Szépirodalmi Könyvkiadó a *Bengáli tűz* következő, 1985-ös kiadásának végén ugyanezt megerősítette:

A *Bengáli tűz* új megjelenése alkalmából közöljük a Szerzői Jogvédő Hivatal nyilatkozatát: Igazoljuk, hogy álnévnyilvántartásunk 133/3/1974. I. 29. szám alatti bejegyzése szerint dr. Germanus Gyula álneve G. Hajnóczy Rózsa mint a *Bengáli tűz* szerzője.⁷²

A határozat értelmében természetesen a „G. Hajnóczy Rózsa” név nemcsak 1974-től lett Germanus Gyula álneve, hanem visszamenőlegesen is: már akkor is az volt, amikor Hajnóczy Rózsa még élt, sőt onnan kezdődően, amikor Hajnóczy Rózsa Germanus feleségeként bármit is saját nevével fémjelezve leírt – s az ilyen módon nem saját neve volt, hanem férjének álneve. A Szerzői Jogvédő Hivatal határozata így egészen példátlan módon nemcsak egy könyv szerzőségét semmisítette meg, hanem tulajdonképpen egy személyt is megsemmisített: a „G. Hajnóczy Rózsa” név eszerint valójában mindvégig Germanus Gyulát takarta.

Valójában nemcsak maga az eset példátlan, de az álnévértelmezés e módja is, amennyiben valaki visszamenőlegesen egy egykoron élő, de már meghalt személy és szerző nevét választja magának álnévként. Tulajdonképpen igencsak kétséges, hogy egy létező (létezett) szerző neve egyáltalán használható-e álnévként – mintha például Nádas Péter most (2024) a 2016-ban elhunyt Eszterházy Péter nevét választaná álnévül, s így az összes „Eszterházy Péter” néven megjelent munka szerzőségét magának vindikálná.

Bárhogyan is legyen, a *Bengáli tűz* szerzősége ilyen módon 1974-től Hajnóczy Rózsáról „átszállt” Germanus Gyulára. Voltak, akik minden kétely nélkül fogadták a Szerzői Jogvédő Hivatal döntését; voltak, akik kételkedtek, és azzal próbálták maguk számára elfogadhatóvá tenni ezt a váratlan fordulatot, hogy felesége naplójegyzetei alapján Germanus írta a könyvet; és voltak, akik teljesen valószínűtlennek tartották, hogy a szerző Germanus lenne.

4. A BENGÁLI TŰZ ÉS LUKÁCS GYULA

Hajnóczy Rózsa posztumusz sorsa azonban még egy nagy hullámot vetett. Már Germanus Gyula szerzőségi igénye is egyedülálló eset volt a magyar szerzői jog történetében. Azonban nem Germanus volt az egyetlen, aki igényt formált a *Bengáli tűz* szerzőségére. Ezen a ponton a tisztelt olvasó joggal gondolhatja úgy, hogy itt már átcsúszunk a komolytalanság kategóriájába – de nem, mert

a kérdésnek az egyik legjelentősebb irodalomtörténészünk, a 19 kötetes *Világ-irodalmi Lexikon* főszerkesztője egy külön tanulmányt szentelt.

A *Bengáli tűz* harmadik szerzőjeként Lukács Gyula jelentkezett be.

Ki volt Lukács Gyula?

Lukács Gyula nevét ma már csak nagyon kevesen ismerik. Lichtschein néven született 1890-ben, és elsősorban színikritikus volt, aki 1933-tól a *Színházi Élet* szerkesztőjeként működött egészen a magazin 1938-as megszüntetéséig. Ráadásul ő volt a *Színházi Élet* által rendezett magyarországi szépségkirálynő-választás egyik fő szervezője és egyúttal állandó zsűritagja. Elsősorban a revü és a kabaré műfajában hagyott maga után szerénynek is alig mondható nyomot: 64 oldalas, a feledés jótékony homályába burkolózó kötete, a *Tíz perc* (1912) novellákat és kabaréjeleneteket tartalmaz.

Benedek István Gábor személyesen is ismerte Lukács Gyulát, akivel együtt volt a bergen-belseni koncentrációs táborban, s így tőle származnak az információi:

Egy Germanus Gyula nevezetű tudós, nyelvzseni, híres kelet-kutató, a kairói egyetem professzora, történetesen rossz vallásba született. Ugyan tiszteletbeli mohamedánnak jelölték, értékes könyveket adott ki, de ez mind nem számított. Zsidónak született, minden hiába. Felesége, Hajnóczy Rózsa viszont keresztény volt, mi több: nemesi születésű hölgy,⁷³ azaz Magyarországon közzétehetette emlékiratait. Nosza, Germanus élt a lehetőséggel, és így neje nevén publikált. Azért a dolog nem volt ilyen egyszerű. Germanus a feleségével három vagy négy éven át csavargott Indiában, hitvese még naplót is vezetett élete nagy kalandjairól. Az inséges időben pedig a házaspár e naplóból könyvet akart csinálni. Csakhogy Hajnóczy Rózsa nem tudott írni, a napló megszerkesztésére viszont Germanus Gyulának nem volt ideje, sem kedve. Így a nagy orientalista felkérte Lukács Gyula szerkesztőt, a *Színházi Élet* olvasószerkesztőjét, hogy tisztes „néger díjért” vállalja el a napló tartalmának megírását.

A *Színházi Élet* a kor legérdekesebb, legszínesebb hetilapja volt. [...] Ennek az újságnak volt az olvasószerkesztője Lukács Gyula. Művelt, szellemes, talpraesett ember. Elvállalta a Germanus-Hajnóczy könyv megírását. Megkapta Rózsa asszony naplóját, és heteken, hosszú heteken át bejárt a férj Keleti Intézetbeli irodájába – interjúkat készíteni vele.

A könyv 1942–43-ban *Bengáli tűz* címen megjelent. Először, másodszor és harmadszor. Sőt, még 1944-ben is; szinte hihetetlen, de így volt. Hatalmas siker lett.

Lukács Gyulát és az ő családját 1944-ben marhavagonba parancsolták, és elvitték a náci Németországba. A mi kalandunk helyszíne ugyancsak Bergen-Belsen volt, az úgynevezett Ungarnlager.

És itt jövök én a családommal, mindössze hét évesen, de például pontosan emlékezve Lukács Gyulára. Miért? Mert a tetves barakkban, mindig éhesen, pokoli éhesen lefeküdvé, az esti-éjszakai magányt elűzve, a deportáltak meséltek. Órákon át meséltek. Ki receptekről, ki tanárként diákokról, ki a sport csapatról, a győzelemről; az írók jeles találkozásairól, műveikről. Lukács Gyula pedig Germanus Gyuláról és Hajnóczy Rózsáról, meg a *Bengáli tűz*ről. Mert hogy ő írta meg a két világjáró úti beszámolóját.⁷⁴

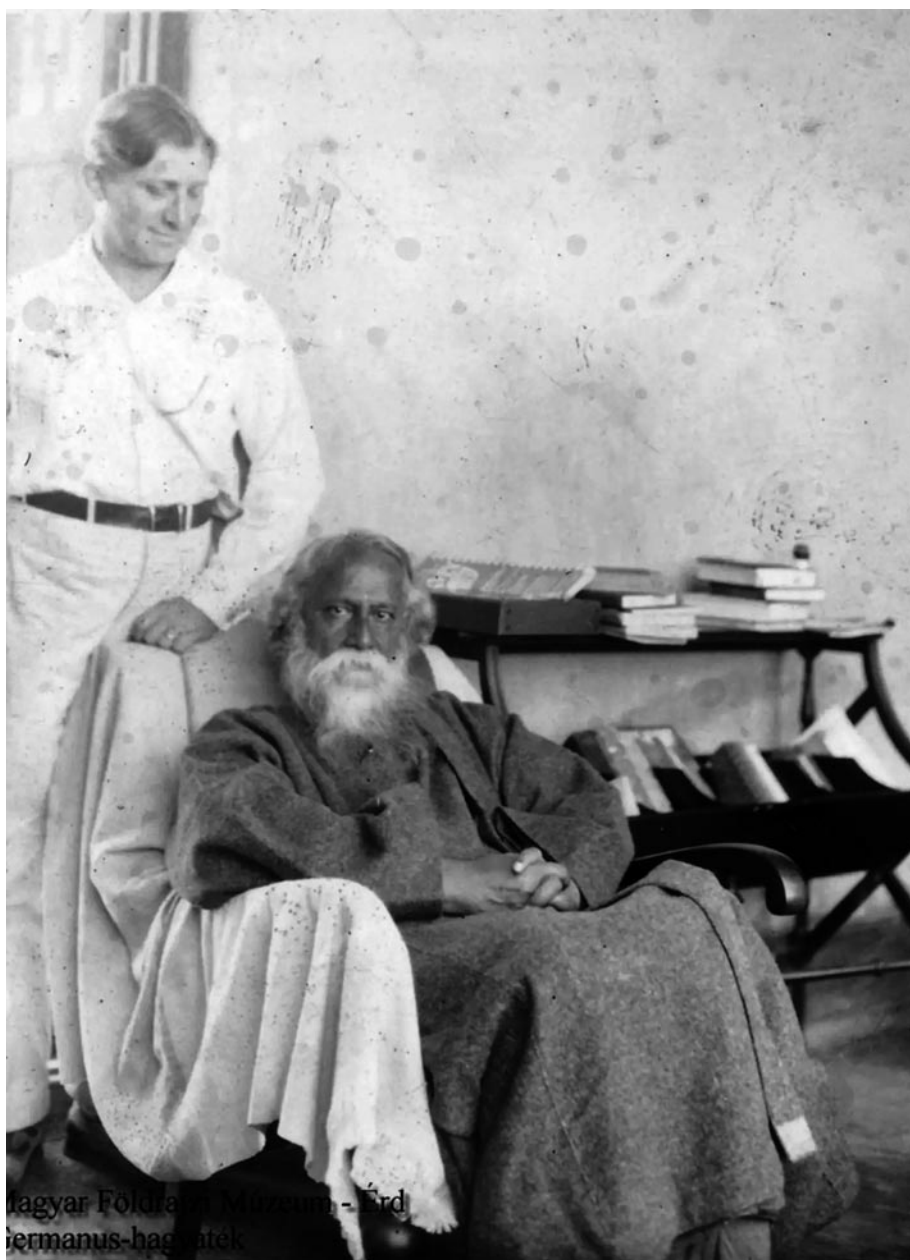
Benedek tehát itt nem kevesebbet állít, mint azt, hogy Germanus Gyula „G. Hajnóczy Rózsa” álnéven írt *Bengáli tűz* című munkáját valójában Lukács Gyula írta, s így Germanus Hajnóczyval szemben támasztott szerzőségi igénye alaptalan – mert hiszen nem is ő volt a szerző. Lukács éppen csak azt mulasztotta el, hogy álneveként bejegyeztesse a „Germanus Gyula” nevet...

Löwensohn Enikő, a nemzeti filmintézet munkatársa a 14 kicsi filmnéger című írásában ugyanezt a harmadik szerzőséget visszhangozza:

1943-ban az eredetileg zsidó származású Germanus elvileg már nem publikálhatott volna (ő egyébként már indiai utazása alatt áttért a mohamedán hitre és élete során háromszor is megtette a mekkai zarándokutat); kivételezett helyzetének, befolyásos pártfogóinak köszönhetően azonban még 1944-ben is megjelenhetett tudományos munkája. A regény szerkesztésére egy tapasztalt újságíró, a publikálási tilalom alá eső Lukács Gyulát, a *Színházi Élet* szerkesztőjét kérte fel, tisztos „néger” honoráriumért. A hibrid műfajú könyv születésében mindhármójuknak meglehetett a maga szerepe: az asszony adta az alapot a maga 18 kötetnyi naplójával, Germanus tűzdelhette meg (Lukácsnak adott interjúk formájában) a vallás és kultúra világáról szóló betétekkel, majd Lukács, a profi újságíró fűzte fel az egészet egy fiktív szerelmi szálra, egységesítette a szöveget, formált a magánjellegű feljegyzésekből és filozofikus elmélkedésekből szórakoztató regényt.⁷⁵

A dolog érdekessége, hogy ez az egész korántsem légből kapott. Szerdahelyi István egy személyes hangvétellű tanulmány keretében próbálta kibogozni a „Germanus-titkot”. Ehhez felkereste Lukács Gyula nevelt lányát, Gugi Ágnes (sz. Bernauer Ágnes), az illusztrátor és grafikusművész Gugi Sándor özvegyét, aki számos korabeli iratot és feljegyzést átadott neki. Ezek között volt egy levél, amelyet Germanus Lukács Gyula halálának alkalmából írt Lukács özvegyének, s amelyben leszögezte, hogy

a *Bengáli tűz* magyar kiadásai után Lukács Gyulának a tiszteletdíj 25%-a (huszonöt százaléka) szerződésszerűen jár.⁷⁶

Magyar Földrajzi Múzeum - Erdős
Germanus-hagyatékek

*Tagore és Germanus
(1929. Hajnóczy Rózsa fotója)*

Hajnóczy Rózsa sántinikétani rezidenciájuk előtt (1929. Germanus Gyula fotója)

Szerdahelyi hozzáteszi, hogy „1957 után Lukács Gyuláné rendre meg is kapta a *Bengáli tűz* kiadásaiért a jogutódi járandóságot”.⁷⁷ Leírásából azonban nem világos, hogy ezt a könyv aktuális kiadójától kapta-e meg – esetleg a Szerzői Jogvédő Hivatalon keresztül –, vagy csupán egy magánmegállapodás volt Germanusék és Lukács Gyula között, és a mindenkori tiszteletdíj 25%-át ők utalták át neki. Mindenesetre Szerdahelyi elgondolkozott azon, hogy ez a 25% miért járhatott Lukácsnak, és arra a következtetésre jutott, hogy Hajnóczy Rózsa naplójegyzeteiből Lukács Gyula formált regényt egyfajta „négermunkaként”, amellyel „olyanok keresnek [...] pénzt, akik saját nevükön még vagy már valamilyen ok miatt esélytelenek a kultúrpiaci versenyben. A szokás ilyenkor, hogy a »néger« csak pénzt kap, de nevét nem tüntetik fel a kiadásban, és a szerzői jogok is azt illetik meg, akinek eladta tollát.”⁷⁸

Eljutottunk tehát oda, hogy a *Bengáli tűz*nek immár három szerzője van: Hajnóczy, Germanus és Lukács. Mellőzve egyelőre Hajnóczy Rózsát, az egymást kizáró germanusi és a lukácsi szerzőség kérdésében Szerdahelyinél egyértelműen Lukács felé billen a mérleg nyelve, és gyakorlatilag kizárja Germanust. Mint mondja, „lehetetlennek tartom, hogy a mű élményanyaga ne asszonytól származzék. [...] Minden a női tekintet sajátos perspektívájában tükröződik, Germanus kívülről ábrázolt háttérfigura csupán.”⁷⁹ Feltételezése szerint Lukács megkapta Hajnóczy indiai naplóit mint irodalmi nyersanyagot, és azokból formálta meg a *Bengáli tűz*-t, amelyhez Germanus legfeljebb bizonyos tudományos adatok szóbeli tisztázásával járult hozzá.

Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt azt kell látnunk, hogy a lukácsi szerzősége vonatkozó információk igen bizonytalanok. Benedek István Gábor, aki 7 évesen együtt volt Lukáccsal a bergen-belseni koncentrációs táborban, természetesen nem saját, hanem édesanyja emlékei alapján idézte fel, hogy Lukács

magának tulajdonította a *Bengáli tűz* megírását. Mint írja, Lukácsnak a táborban kifogyhatatlan mesélőkedve volt, amivel a környezetét szórakoztatta, és Benedek meg is jegyzi: „Hogy miért maradt meg édesanyámban ez a mese, nem tudom.”⁸⁰ Meglehet, hogy Benedek édesanyja jól emlékezett, és Lukács valóban úgy adta elő, hogy ő volt a könyv szerzője. Lukács azonban nem volt mentes az olvasóit és hallgatóit megtévesztő csúsztatásoktól, mert felesége és tizennyolc éves leánya szörnyű tragédiáját is, mely németországi deportálásuk alatt következett be, úgy adja elő, hogy a gyanútlan olvasó automatikusan arra gondol, hogy a náci áldozatai lettek.⁸¹ Írásával Szerdahelyit is sikerült teljesen megtévesztenie, aki sehogy sem tudta megérteni, miért és hogyan lőhették le a németek Lukács lányát és feleségét, illetve sebesíthették meg őt magát.⁸² Benedek kiegészítő megjegyzéséből azonban immár tudjuk: Bergen-Belsen és Theresienstadt között *angolszász vadászpilóták* támadták meg a szerelvényüket, és „a három repülőgép elképesztő pusztítást hajtott végre”: „Én magam is nemcsak a halálfélelmet éltem át, hanem a véres halált tízcentis közelségről láttam. Egy Éva nevű kislányt, aki a lábainknál kuporodott, gégén lőttek. A habzó tüdeje ráfolyt a mellkasára, miközben édesanyja a szemünk láttára örült meg.”⁸³

A *Színházi Élet* tulajdonosa, Incze Sándor a magazin megszűnése (utolsó száma 1938. november 19-én jelent meg) után az Amerikai Egyesült Államokba emigrált,⁸⁴ magyarországi vagyonának felszámolása és értékesítése után pedig kifizette az alkalmazottait. Így Lukács mint a magazin tényleges szerkesztője 23.800 pengő végkielégítést kapott.⁸⁵ Lukácsnak e hatalmas összeg révén évekre megszűntek a megélhetési gondjai, és a háború végéig hivatalosan nem is vállalt, később pedig nem is vállalhatott munkát, illetve kedvtelésből írhatott név nélküli vagy mások neve alatt megjelenő színikritikákat.⁸⁶ Ebben az értelemben akár vállalhatott is volna „négermunkát”.

Más „négermunka” azonban egy színházi kritika vagy egy bármilyen cikk megírása, és egészen más tizennyolc napló bejegyzéseinek halmazából egy kompakt és „működőképes” regényt írni, szerves módon beleszöve egy fikatív romantikus regényszálat, s mindezt olyan szinten, hogy egy kimondottan igényes és időtálló mű szülessen. Különösen, ha arra gondolunk, hogy Lukács egyetlen műve egy novellákat és kabaréjeleneteket tartalmazó 64 oldalas könyvecske, amit ráadásul harminc évvel korábban írt. Lukács számára bizonyára tökéletesen testhezálló feladat volt egy színházi bulvárlap szerkesztése, illetve olvasókörének megfelelő színikritikák írása,⁸⁷ de teljesen alkalmatlan volt arra, hogy pusztánaplóbejegyzések nyersanyagából *megírjon* egy olyan monumentális munkát, mint amilyen a *Bengáli tűz*. Gondoljunk csak bele: tizennyolc kötetnyi, közel ezer nyers naplóbejegyzésből kellett volna megírnia a könyvet. Naplóbejegyzésekből útleírást/regényt írni nem abból áll, hogy egymás mellé teszi a bejegyzéseket, és összekötő szöveget ír hozzájuk. Egy publikált irodalmi műben a felhasznált naplóbejegyzések minden egyes mondatát mérlegre kell tenni, ráadásul Hajnóczy aligha publikációs szándékkal és gondossággal vezette nap-

lóját, hiszen hazajövele után nyolc évig nem jutott eszébe regényt írni belőle. Továbbá a *Bengáli tűz* egy romantikus regény, s így más tartalommal bír, más szálon fut, mint ahogy a naplóbejegyzések követik egymást. Egy közel ezer oldalas mű esetében ez egy többéves feladat – és ez nem újságírói „négermunka”, különösen nem egy olyan újságíró részéről, aki egész életében egyetlen komoly művet nem tett le az asztalra, soha tíz oldalnál hosszabb művet nem írt, és akinek az Indiáról való ismeretei aligha terjedtek túl egy átlagosan művelt ember tudásánál, aki a hinduizmust rendre összekeveri a buddhizmussal.

Ráadásul Zelk Zoltán beszámolója szerint Lukács Gyula mint szerkesztő sem állt éppen a helyzet magaslatán. Mint írja, Kálmán Jenő, aki akkoriban a *Színházi Élet* olvasószerkesztője volt, barátilag ajánlotta neki, hogy az egyik meséjét, függetlenül attól, hogy másutt már megjelent, ajánlja fel a *Színházi Életnek*.

Másnap bekopogtam hozzá s ő bevitt a főszerkesztő helyetteséhez, Lukács Gyulához, aki nyomban olvasni kezdte a *Pesti Hírlap*ban már megjelent írásomat. Mint ilyenkor mindig, én is olvasni kezdtem. A hatást a szerkesztő arcán. Nem sok biztatót olvashattam. Egyre vörösebb, ingerültebb lett, majd ránk kiáltott: „Mit gondoltok ti, hülye vagyok én? Minden szemetet el lehet adni a *Színházi Életnek*?” A folyosón ránéztem Kálmán Jenőre. Csak úgy, tekintettel kérdezve, hogy mi szükség volt erre. Mire ő legyintve s mosolyogva is így szólt: „Ne törődjön vele. Holnap hozza el ugyanezt a mesét...” Ezt is megtettem. S másnap ugyanannak a mesének olvasásakor egyre nyájasabb, elégedettebb lett a szerkesztő arca. S az utalványt kiállítva dicsérőn, de kicsit szemrehányón mondta: „No ugye, tudsz te jót is írni, ha akarsz...” Majd az utalvány mellé kezembe nyomta a kéziratot is: „Vidd be Szakmárynak.” Szakmáry, az ismert rajzoló, a Sicc [Sicc urfi kalandjai] illusztrátora, bele se nézve, elém emelte a kéziratot: „Tépjük össze?” Hát itt mindenki örült? Hová hozott engem ez a Kálmán Jenő? De azért megkérdeztem: „Mért tépnénk össze?” Mert akkor a jövő héten megint eladhatja Lukácsnak...⁸⁸

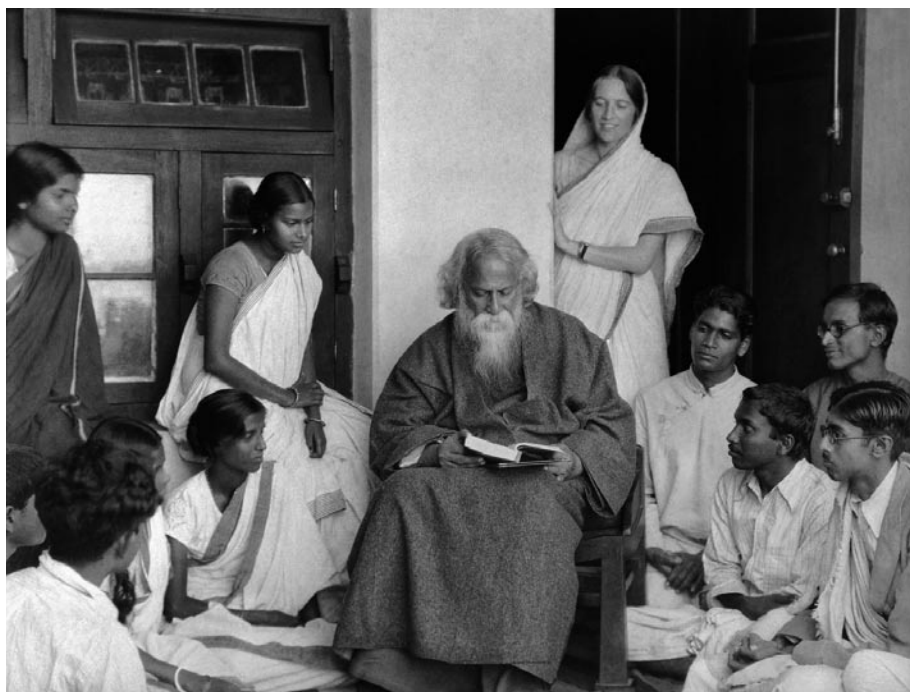
Lukács Gyula szerkesztői tevékenységéről azonban más forrásaink is vannak, amelyek viszont azt támasztják alá, hogy éppen ebben az időszakban, vagyis a 1940-es évek első felében ténylegesen is volt könyvszerkesztői feladata. Aki a feladattal megbízta, az nem más volt, mint Krúdy Gyula özvegye, Rózsa Zsuzsanna. Úgy tűnik ő, s nem a könyv kiadója kérte fel a szabadúszó Lukács Gyulát néhai férje kéziratoss könyvének szerkesztési feladatára, bár meglehet, hogy a kiadó tanácsára, s a könyv 1943-ban meg is jelent a Fővárosi Könyvkiadónál *A magyar sasfőők* címmel. A mű új kiadásának szerkesztője, Fábri Anna azonban a következő megjegyzést fűzte a korabeli kiadáshoz:

1943-ban [...] a kéziratokat Krúdy özvegye átmenetileg Lukács Gyula újságíró rendelkezésére bocsátotta, hogy azt sajtó alá rendezhesse. Ennek eredményeképpen jelent meg *A magyar sasfőök* című »posztumusz Krúdy-regény« 1943-ban, a Fővárosi Könyvkiadó KFT. kiadásában. A kiadvány nem tekinthető hitelesnek: Lukács Gyula az eredeti szöveget – szinte megszámlálhatatlan helyen – kisebb-nagyobb mértékben áttisztította, a cselekmény sorrendjét önkényesen megbontotta vagy megváltoztatta, több kisebb részletet elhagyott belőle, egy-két esetben viszont saját fogalmazású betoldásokkal egészítette ki, a fejezetcímeket átfogalmazta, megszüntette stb. Ilyen módon *A magyar sasfőök* – bár tagadhatatlanul Krúdy kéziratán alapul – egészében mégsem tekinthető Krúdy-regénynek.⁸⁹

Ez a szerkesztői gátlástalanság valószínűleg Lukács magazinszerkesztői életéből fakadt, amikor a *Színházi Élet*nél – úgymond – élet és halál ura volt.

Mi lehetett tehát reálisan ítélve Lukács Gyula szerepe a *Bengáli tűz*ben? Ha elkészül egy könyv, különösen egy ilyen hatalmas terjedelmű munka, akkor mielőtt az ember útjára bocsátaná, elolvastatja egy vagy akár több olyan emberrel is, akinek van nyelvérzéke és esetleg szerkesztői tapasztalata. Germanus talán Kajári révén kerülhetett kapcsolatba a *Színházi Élet*tel,⁹⁰ és valószínűleg így kerülhetett a *Bengáli tűz* kézírata Lukácséhoz. Egy ilyen hatalmas mű átolvasása szerkesztői szemmel – amely magában foglalja a szükséges javítások és javaslatok garmadáját –, önmagában véve is emberpróbáló feladat – de nincs könyv, amelynél ez megkerülhető lenne. A Krúdy-kötetből kiindulva bizonyára Hajnóczy kötetébe is alaposan belenyúlt Lukács, amit a szerző – mint ahogy az lenni szokott – vagy elfogadott, vagy nem.⁹¹ Az indokolatlanul magas 25%-os szerkesztői részesedést pedig alighanem Germanus ajánlotta fel, aki könnyen volt nagyvonalú Lukáccsal szemben, hiszen azt a felesége „kontójára” tette, akivel házassága már megromlott, s így útjaik szétválóban voltak.

Mivel Hajnóczy még küszöbön álló válásuk előtt meghalt, s gyermekekük nem volt, Germanus örökölte felesége műveinek – mindenekelőtt a *Bengáli tűz*nek – a szerzői jogait, s így immár őt terhelte a 25%. Germanus 1955. január 10-én kelt részvétnyilvánító levelében azt írta Lukács Gyula özvegyének, hogy „a *Bengáli tűz* magyar kiadásai után Lukács Gyulának a tiszteletdíj 25%-a (huszonöt százaléka) szerződésszerűen jár”. Erről annál is könnyebben biztosíthatta Lukácsnét, mert a könyv 1944 és 1955 között nem jelent meg, és Germanus 1955-ben még nem tudhatta, mikor fogják újra kiadni, illetve egyáltalán ki fogják-e még valaha adni a *Bengáli tűz*-t.⁹² Mindenesetre Szerdahelyi elmondja, hogy Germanus említett leveléhez „számos olyan, későbbi írás csatlakozik, amely azt bizonyítja, hogy 1957 után Lukács Gyuláné rendre meg is kapta a *Bengáli tűz* új kiadásaiért a jogutódi járandóságát”.⁹³ Mindez azonban valószínűleg csak addig tartott, amíg „Germanus Gyula a halála előtt, 1978-ban

Tagore a diákokkal és Haimantival (1930. Emil Otto Hoppé fotója)

[helyesebben: 1974-ben] a Szerzői Jogvédő Hivatalnak úgy nyilatkozott, hogy valójában ő, Germanus Gyula a könyv egyedüli szerzője (tehát nem Hajnóczy Rózsa, és nem is Lukács Gyula).⁹⁴ Ilyen módon Kajári 1974-től 1986-ig, vagyis a Szerzői Jogvédő Hivatal döntése és Lukács Gyula özvegyének a halála közötti tizenkét évben⁹⁵ immár nem utalta vagy utaltatta az időközben megjelent négy kiadás (1974, 1977, 1981, 1985) után járó jogdíj 25%-át Lukács özvegyének. Germanus tehát nemcsak első feleségét fosztotta meg második felesége javára a *Bengáli tűz* szerzőségétől, hanem – megállapodásuk ellenére – Lukács Gyula özvegyét is a jogutódnak járó díj 25%-ától.

5. GERMANUS GYULA SZERZŐSÉGÉNEK KRITIKÁJA

Germanus Gyula tehát végrendeletileg kijelentette, hogy nemcsak a *Bengáli tűz*, hanem „valamennyi hírlapi cikk alakjában [Hajnóczy Rózsa] neve alatt napvilágot látott mű” szerzője valójában nem felesége, hanem ő. Nem tudni, hogy Germanus csak figyelmetlensége miatt feledkezett meg felesége másik hatalmas munkájáról, Heinrich Mann *Die Jugend des Königs Henri Quatre* című főművének magyar fordításáról, amely *Egy király ifjúsága* címen jelent meg

1944-ben,⁹⁶ vagy úgy gondolta, hogy ha e hatszáz oldalas mű fordítását magának vindikálná, az mégiscsak árulkodó volna. Egy ilyen mű fordítása ugyanis már semmilyen módon nem fért volna bele Germanus írói profiljába (nem mintha a *Bengáli tűz* belefért volna), s így Hajnóczy életművéből ezt az egyetlen munkát, úgy tűnik, meghagyta volt feleségének.

Tusnády László, Germanus olasz fordítója egy mélyen belülről fakadó, kiemelkedően érzékeny kritikai esszéjében arról ír, hogy a végrendelet ismeretében számára immár két Germanus létezik, akiket képtelen összeegyeztetni, kibékíteni: „Az egyik [...] az a rendkívüli ember, akiből Kelet varázsa áradt, [...] a másik viszont a furcsa »végrendeletet« író, számomra idegen, teljesen ismeretlen, nagyon esendő ember.”⁹⁷ Mint ahogy fogalmaz:

Nem tudom, hogy helyes-e, ha valaki a szerelme nevében ír valamit, másokkal elhiteti, hogy ez szerelme alkotása. De ha már így történt, a szerelmi álmokat is megsérti, ha a megholt kedvestől, az egykori (valójában furcsa) ajándékot elvitatja. Ily módon a végrendelet még akkor is furcsa lenne, ha a dolgok úgy történtek volna, ahogyan azt megállapítja. Jelen esetben olyan emberi magatartásról van szó, amelynek a végső titkát nem tudhatjuk meg.⁹⁸

Nos, Germanus döntésének végső titka korántsem annyira átláthatatlan, mint Tusnády gondolja. Mielőtt azonban erre kitérnénk, érdemes kicsit megvizsgálnunk, hogyan történhetett meg egyáltalán az, hogy felesége művét több mint harminc évvel halála után Germanus „*einstandolta*”. Biztos vagyok benne, hogy nem a Szerzői Jogvédő Hivatal járt el felelőtlenül, mint ahogy például Tusnády is véli.⁹⁹ Madarász Imre, akinek *oroszlánrésze* van Hajnóczy Rózsa „rehabilitációjában”, felteszi a költői kérdést: „Ama döntnökök felkértek egyáltalán irodalomtudóst, szövegfilológust?” A választ ő maga fogalmazza meg: „Nem valószínű, hiszen azok könnyűszerrel kimutatták volna a *Bengáli tűz* és a szintén remek tollal, csakhogy másképpen megírt Germanus-művek stíluskülönbségeit.”¹⁰⁰ Akkor hol keressük a Szerzői Jogvédő Hivatal döntésének hátterét? Germanus 1958 és 1966 között országgyűlési képviselő volt, s így alkalma volt olyan politikai kapcsolatokat kiépíteni, amelyeket felhasználva a korabeli diktatúrán belül könnyedén nyomást gyakorolhatott a hivatalra. Még az is elképzelhető, hogy nem vette igénybe a kapcsolatait: a neve önmagában is elegendő volt arra, hogy tudományos tekintélye és politikai kapcsolatrendszere révén a Szerzői Jogvédő Hivatal ne merészelje megkérdőjelezni beadványát, amelyben magának vindikálta néhai felesége műveinek szerzőségét.

A magam részéről nem kívánok belemerülni a mű részletesebb elemzésén keresztül annak bizonyításába, hogy a *Bengáli tűz* nem lehet Germanus Gyula műve. Ezen a szinten Savita Gaur – akinek tanulmánya sajnálatos módon több tárgyi tévedést is tartalmaz¹⁰¹ – számos érvet sorakoztatott fel, és ha ezek egyen-

ként nem is tekinthetők perdöntőnek, összességükben mégis nagyon erősen valószínűsítik, hogy a művet Germanus Gyula nem írhatta.¹⁰² Gaur a filológiai megfontolások mellett tekintélyérveket is latba vetve hivatkozik Ba[n]gha Imre indológus és Lestyán Ádám arabista véleményére, akik mindenekelőtt stilisztikai okok miatt tartják elképzelhetetlennek, hogy a könyv szerzője Germanus lett volna.¹⁰³ Kicsit más oldalról megközelítve, de kellő finomsággal Udvarvölgyi Zsolt is ebben az értelemben fogalmaz, gyökerénél ragadva meg a problémát: „Egyértelműen leszögezhető, hogy az irodalomtudósnak és orientalistának a szépirodalom felé tett kalandozásai nem tekinthetők élete legsikeresebb vállalkozásainak.”¹⁰⁴

Érdemes még felidézni itt annak a Szerdahelyi Istvánnak a véleményét, aki kifejezetten azzal a szándékkal olvasta végig a művet, hogy megvizsgálja a szerzőség kérdését:

Elo olvastam a *Bengáli tüzet*, különös gonddal figyelve az „elbeszélő én” sajátosságaira, s lehetetlennek tartom, hogy a regény élményanyaga ne asszonytól származzék. Amiről itt olvashatunk, minden a női tekintet sajátos perspektívájában tükröződik. Germanus kívülről ábrázolt háttérfigura csupán. Az *Iszonyt* író Németh Lászlónak kellett volna lennie ahhoz, hogy egy ilyen nőimitátori produkcióra képes legyen.¹⁰⁵

Szerdahelyi véleménye teljesen összhangban van azzal, amit Barsy Irma még 1945-ben fogalmazott meg:

„Igazi asszonyi írás a szó nemesebb értelmében: részletező, finom, csupaszív. [...] Aminthogy írójának egyénisége is ilyen volt: finom, szerény, úri...”¹⁰⁶

Vagyis éppen ellentéte Germanusnak. Ugyanezt fogalmazza meg Kováts Miklós is: „Keresetlen írás, sehol semmi műszínezés, nagyképűsködés”¹⁰⁷ – ami egyébként olyannyira jellemző Germanusra. Az már Szerdahelyi következetlensége, hogy a soha egyetlen komoly művet nem író Lukács Gyula esetében viszont feltételezi ezt a Németh László-i szintű „nőimitátori” képességet,¹⁰⁸ s egyúttal azt is, hogy „Hajnóczy Rózsa magánjellegű naplófeljegyzéseiből Germanus megbízásából Lukács Gyula írt regényt”.¹⁰⁹ Vajon az a könyv, amelynek minden egyes részletéből tükröződik a női írói én, a maga egészét tekintve hogyan lehetne egy férfi munkája?

Germanus nem esett publikálási tilalom alá még 1944 áprilisában sem, ugyanis neve nem szerepel azon zsidó szerzők névsorában, „akiknek művei a közforgalomból kivonatnak”,¹¹⁰ sőt „az ismertebb zsidó írók névsorában” sem szerepel.¹¹¹ Szerdahelyi is hangsúlyozza, hogy Germanusnak semmi oka nem volt arra, hogy felesége nevén publikáljon, hiszen „Az arab szellemiség megúj-

hodása című munkája még 1944-ben is minden akadály nélkül a saját nevének juthatott el a könyvesboltokba”.¹¹² Az említett munka a *Budapesti Szemlé*ben jelent meg folytatásokban, és az utolsó, negyedik közlemény 1944 novemberében látott napvilágot, egy évvel a *Bengáli tűz* megjelenését követően, közvetlenül a Szálasi-kormány hatalomra kerülése (1944. október 16.) után. Germanusnak tehát saját zsidó származásából kifolyólag még 1944 őszén sem voltak publikálási gondjai – *részint* bizonyára azért, mert 1909-es kikeresztelkedése és házassága révén nem esett a zsidótörvények hatálya alá.

Ha tehát Germanus írta volna a *Bengáli tűz*-t, nyugodtan publikálhatta volna saját nevének.

Mindezeket túl számos egyéb kérdés is felmerül a *Bengáli tűz* germanusi szerzőségével kapcsolatban.

Ha Germanust jellemezni akarnánk, akkor ahhoz a jellegzetes embertípus-hoz lehetne hasonlítani, aki turistaként idegenbe vetődve bármilyen nagyszerű tájról vagy patinás épületről készítsen is fényképet, azokon a látvány egy részét mindig önnön korporális formájával takarja ki. Germanus csaknem mindig önmagát állítja a középpontba, lett légyen szó tudományos kérdésről vagy hősiesen teljesített zárandoklatról. Simon Róbert is utal Germanus írásainak e jellegzetességére, „kiválóságának állandó hangoztatására”, s hogy „rendkívül szeretett színészkedni, mindig szívesen jelent meg keleti öltözékben, s voltaképpen az iszlámra való áttérést, s a tudós *sajkh* szerepében való pózolást [...] örömmel játszotta, s közben mindig leste a hatást. [...] Én (arab szakos diákként) öt évig jártam az óráira, amelyek nagy részén ő maga mondta el élete fordulatait, mindenféle szégyenérzet nélkül.”¹¹³ Germanus nagyon szerette magát hősként feltüntetni, és jól ismertek az első mekkai zárandoklatával kapcsolatos elbeszélései, amelyeket az *Allah akbar!*-ban írt le, noha az ember nem egészen érti, miért lenne életveszélyes egy köztisztelőben álló muszlimnak Mekkába zárandokolnia, még ha Germanus nem is volt hívő muszlim. Áttérése az iszlámra ugyanis pusztán formális volt. Bár Kiss Iván úgy gondolja, hogy Germanus ateista volt,¹¹⁴ Antall Józsefnek úgy nyilatkozott önmagával kapcsolatban, hogy deista.¹¹⁵ Ebben az értelemben egyáltalán nem állja meg a helyét Telbisz Tamás koncepciója,¹¹⁶ miszerint az ál-*hadzsi* Vámbéryvel ellentétben Germanus igazi *hadzsi* volt, mert valójában egy hitetlen (arab *káfir* / török *gyaur*) hiába teljesíti a mekkai zárandoklatot formálisan, az nem tekinthető valódi zárandoklatnak. Éppen ellenkezőleg: iszlám szemszögből Germanus jellegzetes *munáfik*, vagyis kép-mutató volt, amennyiben a helyzet úgy kívánta, tudományos ambíciói kedvéért az iszlám híveként tüntette fel magát, egyébként azonban belső dimenziójában teljesen híjával volt az Allah, és általában az iszlám iránti elkötelezettségnek.

De hasonlóképpen erős kétségekkel fogadja az ember Germanus beszámolóját arról, hogy a nyilas uralom alatt, a háború végjátékában, amikor a védett zsidók számát radikálisan csökkentették, de már a védettség is alig számított

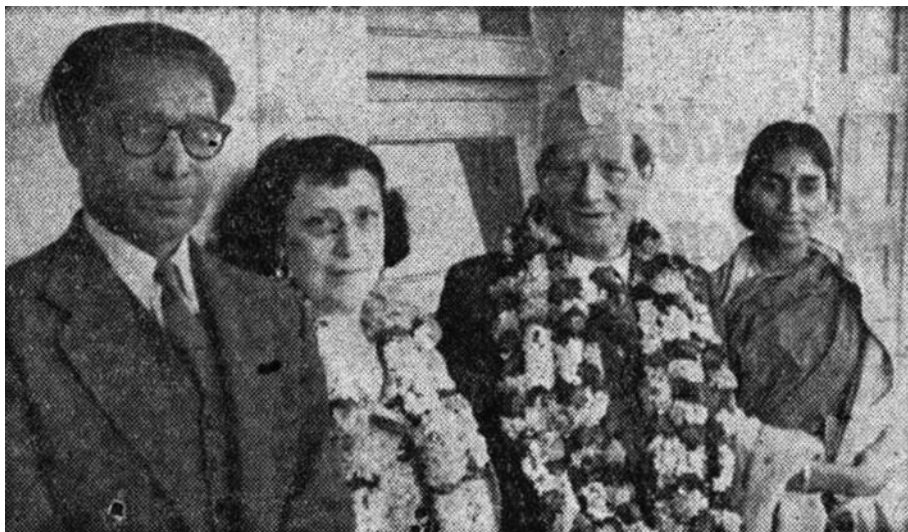
valamit, *egyszerre tizenkét embert* – zsidókat és kommunistákat – bűjtatott saját lakásában.¹¹⁷ Germanus sajnos egyetlen nevet sem említett, és olyan visszaemlékezést sem ismerünk, amelyben bárki is megemlítette volna, hogy a neves tudós bűjtatta, s így hitelesítette volna Germanus beszámolóját. Fehérvári Géza viszont megőrzött számunkra ezzel kapcsolatban egy érdekes történetet:

A város ostroma [1944. december 29.] csupán napok kérdése volt. Egyik nap csengettek Germanus lakásának az ajtaján. Amikor ajtót nyitott, két jezsuita állt az ajtóban. Az egyik megszólalt és azt mondta: „Professzor úr, mi tudjuk, hogy Ön segíti az üldözötteket. A rendtársamat keresik a nyilasok. Nem fogadná be őt is?” Erre Germanus azt válaszolta: „Nézze kérem, itt már vannak tizenegyen, eggyel több már nem számít.” Befogadta. Pár órával később a jezsuita azt mondta Germanusnak: „Professzor úr, nekem itt nem messze rokonaim laknak. Ott élelem van letéve, menjünk el érte.” Elindultak. Germanusnak feltűnt, hogy, amikor egy templom előtt elmentek, a pap sem keresztet nem vetett, sem kalapot nem emelt. „No de, gondoltam, háború van, érthető.” Elhozták az élelmet. Másnap délelőtt légiriadó volt. A ház valamennyi lakója levonult a pincébe. Egy idő múlva egy bomba csapódott be a szomszéd házba. A nők sikoltoztak és kérték: „Tisztelendő úr, imádkozzunk!” Erre a tisztelendő úr átölelte Germanust és a fülébe súgta: „Professzor úr, én zsidó vagyok.” Erre a professzor úr felkiáltott: „Emberek, hozzanak vizet, a tisztelendő úr rosszul van.”¹¹⁸

Akárhogy is nézzük, ez a történet – hogy úgy mondjam – több sebből is vérzik.

Először is egy jezsuita nem fog egy zsidót egy másik zsidóhoz vinni, hogy bűjtassa, hanem elbűjtatja valamelyik rendházban, mint ahogy az számos alkalommal ténylegesen meg is történt. Így például a jezsuita rend józsefvárosi központjában, illetve a Jézus Szíve-templom pincéjében ebben az időszakban közel kétszáz üldözött zsidó kapott menedéket,¹¹⁹ ráadásul a rendház mindössze 500 méterre volt Germanus Kis Stáció utcai otthonától! Radnóti Miklósné *Naplójából* jól látszik, hogy a Magyar Katolikus Egyház részéről csaknem nagyüzemi szinten folyt a zsidók mentése és bűjtatása, vallási hovatartozásuktól függetlenül.¹²⁰ Ráadásul mivel Germanus baráti viszonyban volt a zirci főapáttal, Endrédy Vendellel,¹²¹ aki egész rendjével együtt aktívan kivette részét a zsidók mentésében, szinte biztosra vehető, hogy Germanust is a ciszterciek mentették és bűjtatták, talán pesti tanulmányi házukban, a Bernardinumban, ami úgyszintén mindössze 800 méterre volt Germanus lakásától, és ahol tizenhat zsidó és nem zsidó üldözötnék biztosítottak menedéket.¹²² Egyébként is: az, hogy a zsidóüldözés tetőpontján egy zsidó egy jezsuitát bűjtasson, értelmezhetetlen.

Másrészt ha egy jezsuita elvisz egy zsidót valakihez, akiről tudja, hogy már számos zsidót bűjtat, nem igyekszik becsapni azzal, hogy akit rábíz, az nem

*Kajári Katalin és Germanus Gyula virágfűzérrel a nyakukon
(1958. Ismeretlen fotós munkája)*

zsidó, hanem jezsuita szerzetes. Vagyis a jezsuita részéről Germanus becsapásának szándéka úgyszintén értelmezhetetlen.

Harmadrészt, mivel a jezsuiták nem voltak üldözöttek, bűjtatásuk értelmetlen volt, és ezzel Germanusnak is teljesen tisztában kellett lennie, vagyis tudnia kellett, hogy a jezsuita nem jezsuitasága miatt került hozzá, hanem mert vagy zsidó, vagy kommunista/szociáldemokrata – ami mindkettő kizáró tényező volt a rend vonatkozásában.¹²³

Természetesen nem zárható ki, hogy Germanus többedmagával együtt vészelte át ezt a rendkívül kritikus időszakot, csak éppen nem mint bűjtató, hanem mint maga is bűjtatott.¹²⁴ Germanust tehát saját hősie zsidómentő tevékenységének bemutatása egészen a háryjánoskodásig vitte.

Valójában elég csak magát Germanust idézni ahhoz, hogy lássuk, legfőbb erénye nem éppen a szerénység volt:

Beutaztam egész Indiát, megismerkedtem népével, szokásaival és vezetőivel. Ezek közül dr. Zákir Húszein, India köztársaságának államelnöke a harmincas évek végén felkeresett Budapesten, és hosszan elbeszélgetett velem tudományos kérdések felől. Sarwapal[1]i Radhakrishnan, India volt államelnöke, mint meghitt barát szorított kezet velem, amikor filozófiai munkáinak elismeréséül a budapesti egyetem díszdoktori címmel tüntette ki. Szaifuddin Kislu, az indiai kommunista párt elnöke, Swami Kumarasi, a parlament elnöke, K. P. S. Menon nagykövet, Mahalanobis, az ellátásügyek minisztere, Suniti-Kumár Chaterjee, a bengáli szenátus

elnöke és sok más indiai kiemelkedő egyéniség évtizedes barátságával
örvendeztetett meg.¹²⁵

Magától adódik a kérdés: ezzel a személyiségbeli háttérrel miért fordított volna Germanus Gyula hatalmas energiákat egy olyan könyv megírására (a *Bengáli tűz* jócskán meghaladja terjedelmében még az *Allah akbar!*-t is), amely tudományos és irodalmi reputációját a legkisebb mértékben sem növelte, s amelyben ráadásul neki személyesen alig jutott szerep? A *Bengáli tűz*ben ugyanis szinte alig jelenik meg Germanus sántinikétani oktatói és tudományos tevékenysége. Ha a két feleség könyvét (*Bengáli tűz* és *Kelet vándora*) egymás mellé teszi az ember, szembeötlő a különbség: míg az előbbiben Germanus színtelen mellékszerplő, az utóbbiban a tudomány hőroza. Ráadásul a *Bengáli tűz* Germanusszal szemben bizonyos finoman maliciózuo megjegyzésektől sem mentes:

Gyulából kitört a tanár, és magyarul kezdett.¹²⁶

Gyula köré több angol hölgy csoportosult. Azt hiszem, a munda nyelvekkel untatta őket.¹²⁷

Jó, hogy Gyula a sofőr mellett ült, elválasztotta tőlünk az üvegablak, különben megakasztotta volna Haimanti és a svédek társalgását, és a vitéz radzspatok eredetéről és szokásairól tartott volna előadást.¹²⁸

Hajnóczy Rózsa úgy mutatja be Germanust, mint aki vagy beletemetkezett a könyveibe, melyek láthatólag a *Bengáli tűz* szerzőjét egyáltalán nem érdekelték, vagy pedig azt keresi, ki az, akinek előadást tarthatna az éppen őt érdeklő témáról; s miközben nem rejti véka alá, hogy esetenként *mások* milyen nagyra értékelik férjét,¹²⁹ ő maga, tárgyilagosan elismerve nagyságát, láthatólag nem tartozik közéjük. Vajon lehetséges-e, hogy egy ilyen könyvnek Germanus Gyula a szerzője? Nyilvánvalóan nem. Ne felejtjük el azt sem, hogy Germanus és Hajnóczy házassága ebben az időben már erősen megrendült, a vége felé tartott. Miért fordított volna oly sok energiát és időt arra Germanus, hogy a feleségének írjon egy könyvet búcsúzóul?

De nemcsak Germanus oldaláról képtelen a feltételezés, hogy e könyvet ő írta volna, hanem Hajnóczy oldaláról is. Gondoljunk csak bele: az ünnepezt íróő, aki más tollával ékeskedik, és így valójában egy csaló. Ilyen körülmények között akár Germanus, akár Hajnóczy hogyan ajánlhatta volna a könyvet Hajnóczy szülei emlékének, és hogyan láthatta volna el e mottóval: „Ércnél maradandóbb emléket állítottam magamnak.” Ha Hajnóczy oldaláról nézzük, ezt az idézetet nem választja senki egy olyan könyv mottójául, ami nem az ő műve; ha pedig Germanus oldaláról nézzük, ezt az idézetet nem választja senki egy olyan könyv mottójául, amit más neve alatt jelentet meg. Mindezek a dolgok

a teljes képtelenség kategóriájába tartoznak, és csak akkor kapják meg természetes helyüket, ha azt feltételezzük, hogy a *Bengáli tűz* szerzője Hajnóczy Rózsa.

Éspedig az egyedüli szerzője. Nyilvánvalóan számos olyan részlet található a könyvben – különösen a muszlim vonatkozású kultúrtörténeti részletek¹³⁰ –, amelyek forrása Germanus volt, és Hajnóczy többé-kevésbé hűségesen adta vissza azt, amit férje előadott neki, de házastársak vonatkozásában ez természetes, s ugyanakkor egy ilyen közreműködés nagyon messze van nemhogy a szerzőség, hanem még a társszerzőség igényétől is.

És ha bárkiben kétségek élnének a *Bengáli tűz* szerzőségének vonatkozásában, annak elegendő egyetlen pillantást vetnie Hajnóczy Rózsa műveinek bibliográfiájára: Hajnóczy 1936 és 1939 között rendszeresen publikált, és ebben az időszakban 18 írása jelent meg; 1943-tól 1944-es haláláig úgyszintén rendszeresen publikált, ekkoriban 14 munkája jelent meg (nem számítva a *Bengáli tűz*-t). 1940-ben és 1941-ben viszont egyetlen írása sem jelent meg, és 1942-ben is mindössze egy – vagyis a *Bengáli tűz* megjelenését megelőző három évben csupán *egyetlen írása jelent meg*. Nem nehéz kitalálni, hogy miért: ebben a három évben gyakorlatilag minden idejét és energiáját egyetlen feladatra koncentrált, méghozzá monumentális főművének, a *Bengáli tűznek* a megírására.

Már idéztem Tusnády László megjegyzését: Germanus szerzőségi döntése esetében „olyan emberi magatartásról van szó, amelynek a végső titkát nem tudhatjuk meg”.¹³¹ Nos, valójában nem nehéz rájönni, hogy mi mozgatta Germanust.

Germanus Kajári Katóban megtalálta azt a feleséget, akire neki szüksége volt, és aki annyira felnézett urára, hogy szinte istenítette. Kajári ezzel biztosította magának Germanus feltétlen odaadását. Láthattuk, hogy Kajári már megismerkedésük utáni első találkozásukkor is mennyire lelkesen fogadta Germanus előadását *önmagáról*. Germanus és Kajári kapcsolata életük meghatározó kapcsolata volt, a sűrít tartó nagy szerelem, amelynek fényében úgy halványult el korábbi házasságuk és házastársuk, mint ahogy a felkelő nap fényében is eltűnnek a csillagok. Antall Józsefnek írott testamentumszerű levelében Germanus az első feleségéről írott 1936-os sorait 1966-ban már a második feleségére vonatkoztatja, és úgy tűnik, anélkül, hogy ennek tudatában lett volna:

A test elhamvad, de a jótettek és a művek megmaradnak és nyugodtan fogok megállni a halál angyala előtt, ahogyan *Allah akbár [sic!]* című könyvem 308. oldalán megírtam (1936): „Nem féltem a haláltól, isten ítélkezni fog felettem, és én hálával vetem magamat alá ítéletemnek. Csak egy gondolat kínozott és ez a kín borzalmasabb volt mindennél: feleségemre gondoltam szüntelen.” Most, hogy ezeket a sorokat írom, szintén feleségemre gondolok. Ha eltávozom az élők sorából, drága felesé-

gemre fogok gondolni, aggódva életéért, boldogságáért. Életem leghűségesebb társa volt, és ha a testi halál után létezne érzés, ez csak öiránta, vigaszában remegve haló poraimban.¹³²

Kapcsolatukat nyilvánvalóan közös zsidó származásuk is megerősítette. Egyik televíziós előadásában Germanus úgy beszél indiai útjáról, mintha egyedül lett volna ott, és dardzsilingi tartózkodása alatt Kőrösi Csoma Sándor sírját ő borította volna be minden nap virágokkal¹³³ – ami tudvalevőleg nem éppen férfifoglalatosság.¹³⁴

Germanusnak 1973. augusztus 19-én súlyos infarktusa volt, s így több hónapra a kórházban rekedt. Megérintette a halál szele. Csoda, hogy túlélte: 89 éves volt! Az infarktus figyelmeztette: nem lehet halogatni azt, amit valamivel korábban már végrendeletében rögzített.¹³⁵ Így aztán talán már a kórházból, vagy közvetlenül a kórházból való kijövele után intézkedett, hogy a Szerzői Jogvédő Hivatal őt jegyezze be a *Bengáli tűz* szerzőjeként, és álneveként vegye fel a „G. Hajnóczy Rózsa” nevet. Minden bizonnyal ritkán érkezik a Szerzői Jogvédő Hivatalhoz ilyen furcsa kérés, úgyhogy Germanusnak alighanem igénybe kellett vennie politikai kapcsolatait is ahhoz, hogy a hivatal hajlandónak mutakozzon a szerzőség megváltoztatására.

Ha a halál torkában az ember döntő lépésre szánja el magát, azt már nem maga miatt teszi, hanem ama szerettei miatt, akiket nemsokára itt fog hagyni. Magának a végrendeletnek mint olyannak is ez az értelme: az ember nem a maga számára, hanem szerettei számára végrendelezik. Germanus végrendelete sem arról szólt, hogy ő Hajnóczy Rózsa összes műveinek a szerzője, hanem arról, hogy Kajári Kató lesz, *legyen* Hajnóczy Rózsa összes műveinek a *jogörököse*. Végrendeletével Germanus számára sem pénzügyi értelemben, sem tudományos reputációját tekintve nem változott semmi: pénzügyileg azért nem, mert egyébként is ő volt néhai felesége összes művének jogörököse, s ilyen módon a *Bengáli tűz* után járó jogdíjat is ő kapta meg; tudományos reputációját illetően pedig azért nem, mert a végrendeletet és az abban leírtak jogi foganatosítását titokban tartotta, és a Szerzői Jogvédő Hivatallal egészen haláláig titokban is tartatta. Egyedül egyetlen ember számára volt értelme a végrendeletben foglaltaknak: második felesége, Kajári Kató számára. Kajári ugyanis – magától értetődően – nem lehetett volna Hajnóczy jogörököse – *de Germanus jogörököse már igen*. Ez a „végső titka” annak az „elkeserít[ő], és mélységesen megdöbrent[ő]”¹³⁶ „emberi magatartásnak”, amelyre Tusnádý István utalt.¹³⁷

Savita Gaur is egyszerűen pénzügyi szempontokat sejt a döntés mögött, bár nem részletezi ezek természetét: „Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Germanus szerzőségre vonatkozó igénye anyagi természetű lehetett, mivel a könyv ekkorra már figyelemre méltó példányszámban kelt el.”¹³⁸ Simon Róbert hasonlóan vélekedett.¹³⁹ Az Antall-kutató Tóth Eszter Zsófia már sokkal közelebb jár az igazsághoz: „A tudós nagy valószínűséggel tekintettel volt arra is, hogy

amikor magának vindikálta a szerzőséget, biztosította, hogy második felesége így örökölni fogja a korban bestsellernek számító regény jogait.”¹⁴⁰ Írja ezt Tóth annak ellenére, hogy szerinte a *Bengáli tűz* szerzője „nagy valószínűséggel” Germanus Gyula volt.¹⁴¹ Sőt, másutt azt állítja: „A filológia mai állása és Havasréti József kutatásai alapján teljes bizonyossággal azt állíthatjuk, hogy a szerzői jog alapján a mű Germanus Gyuláé.”¹⁴² Ez azonban tévedés: túl azon, hogy Havasréti semmit sem bizonyított, ráadásul anakronisztikus módon a mai ultraliberális *political correct* beszédmódot kérte számon egy II. világháború előtti szerzőtől, bizonyos vonatkozásokban éppen hogy Hajnóczy szerzőségét preferálta („Női szerzőre és erős női szolidaritásra vallanak az indiai nők helyzetével foglalkozó gyakori megfigyelések és megjegyzések...”), míg más vonatkozásokban Germanusét („Az egész könyv [...] erősen iszlámbarát”), végső konklúziója pedig éppen annyira hangzatos, mint amennyire semmitmondó: „A *Bengáli tűz* valóban színvonalas lektűr, talán azért is, mert jó részét – hogy úgy mondjam – nem G. Hajnóczy Rózsa, de nem is Germanus Gyula, hanem maga az élet írta.”¹⁴³ Havasréti tehát zseniális módon felfedezte a könyv *negyedik* szerzőjét: az Életet.

Germanus szándéka, hogy megfossza első feleségét a *Bengáli tűz* szerzőségétől, aligha volt ellenére második feleségének. Éppen ellenkezőleg, joggal gondolhatunk arra, hogy ezt ő maga is szorgalmazta. Szándékának érvényesítésében bizonyára segítségére voltak színészi képességei is, amelyekről egy korabeli feljegyzés is tanúskodik. Amikor ugyanis egy amatőr előadás során Lakatos László *Láz* (1937) című színművében Gróf Ircit alakította, a kritikus megjegyezte: „Kajári Kató megkapóan érzékeltette az urát féltő beteg asszony lelki gyöttrődéseit és bravúros színjátzó tehetségével elbűvölte a közönséget.”¹⁴⁴ Ugyanerre céloz a végrendelettel kapcsolatban a Germanus-kutató Udvarvölgyi Zsolt is: figyelembe véve „energikus természetét és manipulatív rábeszélő képességét”,¹⁴⁵ „Germanus második feleségének is aktív szerepe lehetett a végrendelet jelen formájában való megszövegezésében.”¹⁴⁶

Természetesen Germanus nem azért fosztotta meg első feleségét a *Bengáli tűz* szerzőségétől, mert „rosszat akart neki”; ő egyszerűen csak „jót akart” második feleségének. Bizonyára Kajári Katóval közösen forralták ki a tervet, és nem lepne meg, ha kiderülne, hogy felesége azzal segített megnyugtatni férje lelkiismeretét, hogy nélküle Hajnóczy soha nem jutott volna el Indiába, és így a könyv megírását férjének köszönheti. Ami *részben* igaz is.¹⁴⁷

6. HAJNÓCZY RÓZSA ÖNGYILKOSSÁGÁNAK ÚJRAÉRTÉKELÉSE

És itt kanyarodhatunk vissza Hajnóczy Rózsa halálának meglehetősen gyanús körülményeihez. Láthattuk, hogy az öngyilkossági motívumok közül egyik sem állja meg a helyét.

Tagore sántinikétani háza (1930. Baktay Ervin fotója)

1. *(Férje féltése miatt lett öngyilkos)* Öngyilkossága zsidó férje megpróbáltatásai miatt teljességgel értelmezhetetlen akkor, amikor ilyen megpróbáltatásai Hajnóczy haláláig nem is voltak Germanusnak, ráadásul már el is hidegültek egymástól, és Hajnóczyt csak a „betyárbecsület” tartotta férje mellett, ugyanis egy válás esetén sokkal inkább ki lett volna téve a zsidóellenes intézkedéseknek, mint keresztény feleséggel az oldalán.

2. *(Önmaga féltése miatt lett öngyilkos)* Egy olyan ember, akit a komoly indiai megpróbáltatások megedzettek, nem lesz öngyilkos akkor, amikor Budapest igazán komoly megpróbáltatásai még el sem kezdődtek. Ha pedig vidékre akart volna költözni Budapestről, mint akkoriban oly sokan, megtehetette volna, és a lakáskereséssel nem kellett volna megbíznia a férjét, mint holmi tehetetlen úriasszonynak. Ráadásul miért lett volna öngyilkos *éppen akkor*, amikor férje a problémája megoldásán fáradozott?

3. *(Féltékenységében lett öngyilkos)* Féltékenységében sem lehetett öngyilkos, mert már több mint tíz éve tartott eltávolodásuk egymástól, ráadásul már neki is volt komoly kéréje.

Az első két öngyilkossági indíték forrása Germanus. Valószínűleg az első magyarázat volt időben is az első,¹⁴⁸ csak Germanus egy idő múlva úgy gondolta, hogy egy elfogadhatóbb magyarázatot kellene adnia felesége öngyilkosságára – s ekkor született az az értelmezés, hogy *önmagát féltette*, s ezért lett öngyilkos. Ekkor jelenhetett meg az esetnek az a komponense is, hogy Germanus vidékre utazott, hogy lakást keressen a feleségének.¹⁴⁹ Vajon nem lenne-e indokolt elvárni egy íróembertől, hogy búcsúlevélben adjon magyarázatot öngyilkossága okáról, különösen ha tudta, hogy férje teljesen értetlenül fog állni öngyilkossága előtt.¹⁵⁰ Különösen akkor, amikor a férje éppen az ő érdekében fáradozik, hogy „halálos” gondját megoldva vidéki visszavonulási helyet keressen számára. Bú-

csúlevél azonban vagy nem volt, vagy ha volt is, azt Germanus eltüntette – de az sem elképzelhetetlen, hogy Hajnóczy úgy halt meg, hogy nem is lett volna módja búcsúlevelet írni.

Hajnóczy Rózsa öngyilkosságának tehát egyetlen logikus magyarázatával sem rendelkezünk.

Ezzel szemben Hajnóczy utolsó éveinek vizsgálata azt mutatja, hogy telve lendülettel éppen 1944-ben volt addigi élete csúcspontján, mind irodalmilag, mind pénzügyileg: ekkor jelent meg a *Bengáli tűz* harmadik kiadása – vagyis egyetlen év leforgása alatt háromszor jelent meg a könyv; ekkor látott napvilágot a kor egyik legjelentősebb német írójának főművéből készült hatalmas fordítása; önálló üzleti vállalkozásba fogott, és önálló – Germanustól független – életet készült kezdeni; és még komoly kérője is akadt egy magasabb rangú katonatiszt személyében.¹⁵¹ A legjobb barátnő, Barsy Irma sem utalt arra, hogy halála előtt Hajnóczy olyan élethelyzetbe került volna, amelyben felmerülhetett volna az öngyilkosság gondolata, pedig mint bizalmas barátnőnek, erről tudnia kellett volna. Ráadásul Hajnóczy önfeláldozó módon mentette az üldözötteket (lásd Gross Aladár rokona). Az öngyilkosság ilyen módon nagy valószínűséggel kizárható.

Ami viszont Germanust illeti, az ő helyzete egészen más volt: számottevő, önálló munkája a Hajnóczy halálát (1944) megelőző *nyolc évben* nem született, nem jelent meg. Utolsó komoly műve, az *Allah akbar!* 1936-ban látott napvilágot.¹⁵² Míg feleségét, lévén „árja”, nem fenyegették a korabeli zsidóellenes törvények – különösen nem katonatiszt udvarlója oldalán –, addig Germanusnak éppen Hajnóczyval való házassága jelentett védelmet a zsidók számára kötelező megkülönböztető jelzés viselésével szemben, és felesége csak reá való tekintettel mondott nemet kérőjének, ugyanis válaszával kiszolgáltatatta volna Germanust a zsidóellenes intézkedéseknek. E függőség, különösen figyelembe véve, hogy házasságuk már kihűlt, és feleségének kérője is volt, aligha lehetett megnyugtató Germanus számára. Özvegyként viszont már nem fenyegette volna semmi a védettségét, mert az „árja-párják” özvegyként sem veszítették el kiváltságaikat; ugyanakkor felszabadult volna a házasságának köteléke alól is. Ráadásul özvegyi léte biztosította számára, hogy ő legyen Hajnóczy jogörököse, és a *Bengáli tűz* kiadásai utáni jogdíjakat ő kapja, amelyről természetesen szó sem lehetett volna, ha elválnak. Özvegygé válásánál tehát ideálisabb megoldást el sem lehetett volna képzelni Germanus Gyula számára: továbbra is biztosította számára a védettséget a zsidótörvényekkel szemben; feleségével való házassága többé nem kötötte meg, szabad ember lett (ekkoriban már hat éve ismerte élete legnagyobb szerelmét, Kajári Katót); végül pedig ő lett felesége jogutódja. Semmi oka nem volt tehát arra, hogy az események illetén fordulata miatt kétségbe essen. Éppen ellenkezőleg.

Hogy pontosan mi történt 1944. július 11-én Hajnóczy Rózsával, azt alighanem örökre homály fogja fedni. Ehhez túlzottan kevés információval ren-

delkezőnk ama nap történéseivel kapcsolatban, ráadásul még ezek is bizonytalanok. Ha öngyilkos is lett, teljesen más okból, mint amit ismerünk. E sötét nap titkát Germanus és Kajári magukkal vitték a sírba. Csupán egyetlen dologban lehetünk biztosak: nem az történt, mint amit Kajári Kató 1985-ben leírt, és amiről Barsy Irma már 1945-ös naplójában – nyilvánvalóan végső soron Germanus információi alapján – megemlékezett.

Hogy van-e tényleges összefüggés Hajnóczy Rózsa tisztázatlan körülmények között bekövetkezett halála és szerzőségétől való, úgyszintén tisztázatlan háttérű megfosztása között, nem tudhatjuk. Szimbolikus összefüggés azonban a két esemény között mindenképpen van: az előbbi ugyanis az író *fizikai*, az utóbbi pedig *irodalmi* halálához vezetett. Az előbbi csúcspontján törte derékba életét; az utóbbi csúcspontján roppantotta meg posztumusz irodalmi pályáját. Talán több mint ironikus, hogy miközben Hajnóczyt a férje megfosztotta szerzőségétől, Hajnóczy életének utolsó jelentős ténykedése egy szerzői jogokkal foglalkozó társaság alapítása volt. A halál azonban közbeszólt, és éppen saját szerzői jogai estek áldozatul egy olyan döntésnek, amely a magyar szerzői jog történetében példa nélkül álló.

IRODALOMJEGYZÉK

A DEFAB hírei

A DEFAB hírei. *Új Élet*, 1945. március 28. 4e.

Agnijugé Sántinikétané

Agnijugé Sántinikétané. Hángéríja dampatira szmrtilipi.

<https://www.anandapub.in/book-details/3524> [bengáli]

Agniparva – Sántinikétan

Agniparva – Sántinikétan.

<https://prayog.pustak.org/index.php/books/bookdetails/7964> [hindi]

A Szépirodalmi Könyvkiadó közlése

A Szépirodalmi Könyvkiadó közlése. *Élet és Irodalom*, 1981/50. 8d.

Baktay Ervin: Bengáli tűz

Baktay Ervin: Bengáli tűz. G. Hajnóczy Rózsa könyve Indiáról. *Tolnamegyei Ujság*, 1943. július 14. 2a–d.

Bangha, Imre: *Hungry Tiger*

Imre Bangha: *Hungry Tiger. Encounters between Hungarian & Bengali Literary Cultures*. New Delhi, 2008, Sahitya Akademi

Bangha Imre: *Jöttem a Gangesz partjairól*

Bangha Imre: *Jöttem a Gangesz partjairól. Bengáli kultúra és magyar irodalom*. Budapest, 2011, L'Harmattan Kiadó

Bangha Imre: *Költők és koldusok között*

Bangha Imre: *Költők és koldusok között. Indiai napló 2001–2017*. Budapest, 2019, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó

Barabás Tamás: *Tiszavirág a sátorban*

Barabás Tamás: *Tiszavirág a sátorban*. Beszélgetés szoboravatás előtt Germanus Gyula özvegyével. *Esti Hírlap*, 1986. július 19. 2a–c.

Barsy Irma: *Eltemettünk egy asszonyt*

Barsy Irma: *Eltemettünk egy asszonyt*. Dr. Germanus Gyuláné, Hajnóczy Rózsa halálára. *Pesti Hírlap*, 1944. július 16. 7d.

Barsy Irma: *Magyar asszony Indiában*

Barsy Irma: *Magyar asszony Indiában*. *Új Idők*, 1932/20. 604a–606a.

Barsy Irma: *Pincenapló*

Barsy Irma: *Pincenapló. Ne fordulj vissza! 1944–1945*. Barót, 2016, Tortoma Könyvkiadó

Benedek István Gábor: *Kiegészítés Szerdahelyi István cikkéhez*

Benedek István Gábor: *Kiegészítés Szerdahelyi István cikkéhez*. *Remény. Zsidó társadalmi, közéleti és kulturális folyóirat*, 2000/5. 103–104.

Benedek István Gábor: *Szerdahelyi István és a Germanus-titok*

Benedek István Gábor: *Szerdahelyi István és a Germanus-titok*. *Ezredvég. Irodalmi, művészeti és társadalomkritikai folyóirat*, 2018/1. 11–13.

Braham, Randolph L.: *A magyar holocaust*

Randolph L. Braham: *A magyar holocaust* I–II. Budapest, 1988, Gondolat Könyvkiadó

b. v. a: *Aprópecsenye*

b. v. a: *Aprópecsenye*. *Magyarság*, 1943. szeptember 19. 15c–d.

Chanda, Ipshita: *Fire of Bengal* by Rózsa Hajnóczy

Ipshita Chanda: *Fire of Bengal* by Rózsa Hajnóczy. *South Asia Research*, 1994/3. 234–237.

Cholnoky Jenő – Germanus Gyula: *Európa, Kisázsia, Belső- és Kelet-Ázsia*

Cholnoky Jenő – Germanus Gyula: *Európa, Kisázsia, Belső- és Kelet-Ázsia*. Budapest, 1938, Révai Irodalmi Intézet

Cúthné Gyóni Eszter: *Horváth Konstantin ciszterci naplói*

Cúthné Gyóni Eszter: „Elfújta ez a nagy politikai, gazdasági meg háborús vihar a mi gyönyörű intézményünknek, Rendünknek mindenét.” Horváth Konstantin ciszterci naplói. *Egyháztörténeti Szemle*, 2021/3. 77–85.

Dzsítésvari Száhu: „Agniparva – Sántinikétan”

Dzsítésvari Száhu: „Agniparva – Sántinikétan.” Ék alaksit dájarí kí csarcsa. <https://www.khabargali.com/Article/aganaiparava-saanatainaikaetana-eka-ala-kasaita-daayarai-kai-caracaa-jaitaesavarai-saahau> [hindi]

Dutt, K. C.: *The Fire of Bengal*

K. C. Dutt: *The Fire of Bengal*. Discovery of a Hungarian Classic. *Indian Literature*, 2009/6. 218–226.

Emléktábla a jezsuitáknál bűjtatott Harsányi Jánosnak

Emléktábla a jezsuitáknál bűjtatott Harsányi Jánosnak. *Szombat*, <https://www.szombat.org/hirek-lapszemle/emlektabla-a-jezsuitaknal-bujtatott-harsanyi-janosnak>

- f. á.: Germanus Gyula cikke indiai folyóiratban**
 f. á.: Germanus Gyula cikke indiai folyóiratban. *Magyar Nemzet*, 1974. november 19. 3a–b.
- Gaur, Savita: Rózsa G. Hajnóczy's Bengáli tűz**
 Savita Gaur: Rózsa G. Hajnóczy's Bengáli tűz ['Fire of Bengal']. *Hungarian Cultural Studies*, 2019, 65–77.
- Germanus Gyula: A Bölcsesség Iskolája**
 Germanus Gyula: A Bölcsesség Iskolája. Egy magyar tudós cikke Santiniketánból. *Pesti Napló*, 1931. április 12. 41a–42c.
- Germanus Gyula: A varjú**
 Germanus Gyula: A varjú. *Színházi Élet*, 1938/18. 56–58.
- Germanus Gyula: Allah akbar!**
 Germanus Gyula: *Allah akbar!* I–II. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968
- Germanus, Giulio: Sulle orme di maometto**
 Giulio Germanus: *Sulle orme di Maometto. Vita e pensiero dei musulmani* I–II. Milano, 1938, Fratelli Treves
- Germanusné Kajári Kató: Kelet vándora**
 Germanusné Kajári Kató: *Kelet vándora. Visszfény*. Budapest, 1985, Magvető Könyvkiadó
- Gulyás Pál (szerk.): Magyar írói álnév lexikon**
 Gulyás Pál (szerk.): *Magyar írói álnév lexikon*. Budapest, 1956, Akadémiai Kiadó
- Hadobás Sándor: Hajnóci R. József**
 Hadobás Sándor: Hajnóci R. József, a szepesi bányavidék történetírója. *Bányászattörténeti közlemények*, 2012/2. 132–141.
- Hajnóczy Rózsa, G.: Bengáli tűz**
 G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz. Három év története* I–II. Budapest, 1966, Szépirodalmi Könyvkiadó
- [Hajnóczy Rózsa:] Magyar levél a forrongó Indiából**
 [Hajnóczy Rózsa:] Magyar levél a forrongó Indiából. *Kassai Újság*, 1930. június 25. 6b–d.
- Havasréti József: A Kelet: karrier**
 Havasréti József: Elfogulatlan kritika I–III. A Kelet: karrier. G. Hajnóczy Rózsa: Bengáli tűz. Elfogulatlan kritika 2. *Jelenkor Online*, <https://www.jelenkor.net/tarca/125/a-kelet-karrier>
- Huszká Ágnes: Germanus Gyuláné beszél indiai regényéről**
 Huszká Ágnes: Germanus Gyuláné beszél indiai regényéről. *Színházi Magazin*, 1943/23. 15a.
- Kováts Miklós: Utazzunk a csodás Indiába a betűk szárnyán**
 Kováts Miklós: Utazzunk a csodás Indiába a betűk szárnyán. *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1943. június 23. [4a–b.]
- László József: A kegyes Isten magyar szolgája**
 László József: A kegyes Isten magyar szolgája. Abdul Karim Hadzsi, vagyis Germanus Gyula kalandos élete. *Magyar Hírlap*, 2007. június 15. 18a–d.
- Lendvai Timár Edit (szerk.): Germanus Gyula**
 Lendvai Timár Edit (szerk.): *Germanus Gyula. A tudós és az ember*. Budapest, 2009, Magyar Földrajzi Múzeum

Löwensohn Enikő: 14 kicsi filmnéger

Löwensohn Enikő: 14 kicsi filmnéger. <https://nfi.hu> (Nemzeti Filmintézet)

Lukács Gyula: Évforduló

Lukács Gyula: Évforduló. *Haladás*, 1946. április 20. 9a.

Kiss Dávid Sándor: Germanus Gyula

Kiss Dávid Sándor: Germanus Gyula (<https://eltearabszak.hu/wp-content/uploads/2017/01/Germanus-Gyula-%C3%A9lete.pdf>)

Kiss Iván: A zsidó Germanus Gyula

Kiss Iván: A zsidó Germanus Gyula. *Múlt és Jövő*, 2017/3. 96–101.

Kosztolányi Dezső: Levél Quintus Horatius Flaccus-hoz

Kosztolányi Dezső: Levél Quintus Horatius Flaccus-hoz. Krisztus előtt 65 – Krisztus után 35. *Pesti Hírlap Vasárnapja*, 1935. január 6. 3–4.

Krizsán László: Tudomány a vádlottak padján

Krizsán László: Tudomány a vádlottak padján. Almásy László népbírósi pere. *Vasi Szemle*, 2000/5. 617–635.

Krúdy Gyula: A magyar sasfiók

Krúdy Gyula: *A magyar sasfiók*. Budapest, [1943] Fővárosi Könyvkiadó

Krúdy Gyula: Kossuth fia

Krúdy Gyula: *Kossuth fia*. Budapest, 1976, Magvető Könyvkiadó

Lakner, Klara: Eine Ungarin im Indischen Urwald

Klara Lakner: Eine Ungarin im Indischen Urwald [Interjú Hajnóczy Rózsával és Germanus Gyulával]. *Pester Lloyd*, 1934. április 22. 12a–d.

Madarász Imre: Bengáli rejtély, avagy az eltüntetett szerző

Madarász Imre: Bengáli rejtély, avagy az eltüntetett szerző (polémia). Egy kis filológiai krimi. *PoLiSz*, 108. (2007. október), 86–87.

Mann, Heinrich: Egy király ifjúsága

Heinrich Mann: *Egy király ifjúsága*. Budapest, [1944] Fővárosi Könyvkiadó. Ford. G. Hajnóczy Rózsa

Mester Sándor (szerk.): A toll mártírjai

Mester Sándor (szerk.): *A toll mártírjai*. Budapest, 1947, A Magyar Ujságírók Emigrált, Deportált, Internált Csoportja

Nagysikerű magyar színi előadás Párkányban

Nagysikerű magyar színi előadás Párkányban. *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. február 16. 9a.

Nyisztor Zoltán: Keletről – Nyugatnak

Nyisztor Zoltán: Keletről – Nyugatnak. *Nemzeti Ujság*, 1943. október 10. 13b–c.

Oláh András Pál: Az amerikai légierő Budapest elleni légitámadásai a II. világháború idején

Oláh András Pál: Az amerikai légierő Budapest elleni légitámadásai a II. világháború idején. *Belvedere Meridionale*, 2019/3. 99–146.

Pap Ágnes: G. Hajnóczy Rózsa indiai levelei

Pap Ágnes: G. Hajnóczy Rózsa indiai levelei I–III. *Irodalmi Szemle*, 2012/7. 76–85., 2012/9. 28–33. és 2012/10. 57–64.

Römpf Vegyészeti Lexikon

Römpf Vegyészeti Lexikon I–III. Budapest, 1960, Műszaki Könyvkiadó

Ruffy Péter: Incze Sándor és Korda Sándor színházi világlapot indit Newyorkban

- Ruffy Péter: Incze Sándor és Korda Sándor színházi világlapot indít Newyorkban. *Brassói Lapok*, 1938. december 18. 7a–d.
- Paraizs Júlia: N. Mandl Erika: *Színház a magyar sajtóban a két világháború között***
Paraizs Júlia: N. Mandl Erika: *Színház a magyar sajtóban a két világháború között. A sajtóforrások szerepe az összehasonlító színháztörténeti kutatásokban, különös tekintettel a Napkelet és a Magyar Szemle színházi rovatára.* 447–453. [Recenzió]
- Prof. Germanusz Gyula és India**
Prof. Germanusz Gyula és India-Prof Julius Germanus and India [*sic!*]. <https://youtu.be/j4aMoYKAjII>
- Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló***
Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló* I–II. Budapest, 2014, Jaffa Kiadó
- Simon Róbert: Európai zarándokok Mekkában**
Simon Róbert: Európai zarándokok Mekkában. *Vallástudományi Szemle*, 2009/1. 9–26.
- Szili Leontin: Egy erkölcstelen könyv**
Szili Leontin: Egy erkölcstelen könyv. *Színházi Magazin*, 1944/12. 18–19.
- Szerdahelyi István: A Germanus-titok**
Szerdahelyi István: A Germanus-titok. Krimi Indiában és a pesti kávéház törzsszatalánál. *Remény. Zsidó társadalmi, közéleti és kulturális folyóirat*, 2000/5. 97–102.
- „Szerzői jogokat közvetítő korlátolt felelősségű társaság”**
„Szerzői jogokat közvetítő korlátolt felelősségű társaság.” Budapest. *Központi Értesítő*, 1944/18. 554a.
- Telbisz Tamás: Az ál- és az igazi hadzsi**
Telbisz Tamás: Az ál- és az igazi hadzsi. Vámbéry és Germanus párhuzamos életútja. *A Földgömb*, 2013/május, 16–31.
- Tóth Eszter Zsófia: *Antall József útja a miniszterelnökségig***
Tóth Eszter Zsófia: „A politikában és a szerelemben nincs mindig és nincs soha.” *Antall József útja a miniszterelnökségig. (1932–1989)*. Budapest, 2015, Veritas Történelemkutató Intézet – Magyar Napló
- Törvények és rendeletek**
Törvények és rendeletek. *Köztelek. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület közlönye*, 1944/8. 184a–193a.
- Trócsányi Zoltán: A budapesti német könyvharácsolás**
Trócsányi Zoltán: A budapesti német könyvharácsolás. *Magyar Könyvszemle*, 1945/1–4. 1–21.
- Tusnád László: Joggyakorlat és varázslat**
Tusnád László: Joggyakorlat és varázslat. *PoLiSz*, 110. 2007/2008 december–január, 4–9.
- Udvarvölgyi Zsolt: Dálnoki Veress Lajos vezérezredes 1947. évi letartóztatásának körülményeiről**
Udvarvölgyi Zsolt: Dálnoki Veress Lajos vezérezredes 1947. évi letartóztatásának körülményeiről. *Valóság*, 2018/6. 55–62.
- Udvarvölgyi Zsolt: Egy különös barátság**
Udvarvölgyi Zsolt: Egy különös barátság a szolgálatok látókörében. Endrédy Vendel zirci főapát és Germanus Gyula orientalista. *Egyháztörténeti Szemle*, 2015/3. 98–102.

Udvarvölgyi Zsolt: Germanus Gyula tudományos munkásságáról

Udvarvölgyi Zsolt: Germanus Gyula tudományos munkásságáról. *Vallástudományi Szemle*, 2010/3. 167–173.

Udvarvölgyi Zsolt: Kelet igézetében

Udvarvölgyi Zsolt: *Kelet igézetében. Germanus Gyula élete és munkássága. Tanulmánykötet*. Miskolc, 2023, Miskolci Egyetem BTK ATTI (https://atti.uni-miskolc.hu/docs/Keletigezeteben_tanulmanykotet.pdf)

Udvarvölgyi Zsolt András: Epizódok az irodalmár Germanus Gyula életéből

Udvarvölgyi Zsolt András: Epizódok az irodalmár Germanus Gyula életéből. *Szellem és Tudomány*, 2023/1. 16–25.

Varga Mihály: Tudós tanár Kecskeméten

Varga Mihály: Tudós tanár Kecskeméten. Hajnóczy Iván, a Katona-kultusz ápolója. *Forrás*, 2011/11. 107–115.

Világirodalmi Lexikon

Világirodalmi Lexikon I–XIX. Budapest, 1974–1996, Akadémiai Kiadó

Zelk Zoltán: Az eltépett kézirat

Zelk Zoltán: Az eltépett kézirat. *Élet és Irodalom*, 1964/28. 2c.

HAJNÓCZY RÓZSA MŰVEI

1928

Dr. Germanus Gyuláné Hajnóczy Rózsa: Bulgáriai emlékek
Nagyasszony, 1928/3. 43–45.

1929

Dr. Germanusné Hajnóczy Rózsa: Keletindiából
Szepesi Híradó – Szepesi Hírlap, 1929. június 1. 2b–d.

1932

Barsy Irma: Magyar asszony Indiában [Interjú Hajnóczy Rózsával]
Új Idők, 1932/20. 604a–606a.

1933

Germanusné Hajnóczy Róza: Bengáli asszonyok
Új Idők, 1933/3. 88a–91b.

1936

Germanusné Hajnóczy Rózsa: Lőcse, a fehér asszony városa
Budapest I. (Rádió), 1936. május 3. 16.30–17.00

Germanus Gyuláné dr.: Rabindranath Tagore otthonában [I.]
Budapest II. (Rádió), 1936. augusztus 31. 17.25–17.55

Dr. Germanus Gyuláné: Rabindranath Tagore otthonában [II.]
Budapest II. (Rádió), 1936. október 8. 19.20–20.00

Hajnóczy Rózsa: Lőcse, a fehér asszony városa
Pestvármegyei Népművelés, 1936/10. 378–382.

Germanusné Hajnóczy Rózsa: Késmárk
Budapest I. (Rádió), 1936. november 29. 16.20–16.50

1937

Hajnóczy Rózsa: Késmárk

Pestvármegyei Népművelés, 1937/1. 12–15.

Germanusné Hajnóczy Rózsa: Válasz Karinthy Frigyes „Hindu apostol a kávéházban” című cikkére

Pesti Napló, 1937. november 26. 13a.

Germanusné Hajnóczy Rózsa: Kassa

Budapest I. (Rádió), 1937. december 5. 16.30–17.00

1938

Germanus Gyuláné: Háztartásom Indiában

Budapest II. (Rádió), 1938. január 30. 19.15–20.00

Germanusné Hajnóczy Rózsa: Emlékezés Eperjesre

Budapest I. (Rádió), 1938. március 27. 16.30–17.00

Germanusné Hajnóczy Rózsa: Röpcédulák a Kisstáció uccában. Levél a szerkesztőhöz

Pesti Napló, 1938, április 24. 17b.

Germanusné Hajnóczy Rózsa: Beszélgetés egy hindu leánnyal

Az Est, 1938. június 12. 14a–b.

Germanusné Hajnóczy Rózsa: Lóhátról beleszeretett Magyarországra egy szép angol írónő

Az Est, 1938. július 3. 13a–b.

Germanusné Hajnóczy Rózsa: Miért él a keleti ember száz évig?

Az Est, 1938. szeptember 24. 13a–b.

Germanusné Hajnóczy Rózsa: Háztartásom Indiában

Tolnamegyei Ujság, 1938. december 24. 10a–11c.

Haszan Kámil asszajrafi [asz-Szajrafi]: Az áldozat

Tolnamegyei Ujság, 1938. december 30. 4b. Fordította dr. Germanusné Hajnóczy Rózsa

1939

Germanusné Hajnóczy Rózsa: Bártfa

Budapest I. (Rádió), 1939. január 1. 16.30–17.00

Germanusné Hajnóczy Rózsa: „Szép Szepesség”

Budapest I. (Rádió), 1939. október 8. 16.30–17.00

1942

Dr. Germanus Gyuláné: Barangolás a Bakonyban

Budapest I. (Rádió), 1942, április 12. 16.40–17.00

1943

Dr. Germanusné Hajnóczy Rózsa: A hindu gyermekházasságokról

Magyar Nők Lapja, 1943/6. 15a–b.

Huszka Ágnes: Germanus Gyuláné beszél indiai regényéről

Huszka Ágnes: Germanus Gyuláné beszél indiai regényéről. *Színházi Magazin*, 1943/23. 15a. [Interjú Hajnóczy Rózsával]

G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz. Három esztendő története I–III.*

Budapest, 1943. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet. 342 + 280 + 216 oldal [1. kiadás]

G. Hajnóczy Rózsa: Indiai emlék. A világ leggazdagabb fejedelme napi három pengőből megél

- Új Magyarország*, 1943. július 21. 6b–d.
- G. Hajnóczy Rózsa: Indiai emlék. A kasztok világa
Új Magyarország, 1943. augusztus 6. 4b–d.
- Germanusné Hajnóczy Rózsa: Hindu néphit
Budapest II. (Rádió), 1943. augusztus 14. 20.20–20.50
- G. Hajnóczy Rózsa: Indiai emlék. Barangolás a holtak birodalmában I.
Új Magyarország, 1943. szeptember 5. 8a–c.
- G. Hajnóczy Rózsa: Indiai emlék. Barangolás a holtak birodalmában II.
Új Magyarország, 1943. szeptember 19. 8a–d.
- G. Hajnóczy Rózsa: Indiai emlék. Hindu néphit I.
Új Magyarország, 1943. október 1. 6a–d.
- G. Hajnóczy Rózsa: Indiai emlék. Hindu néphit II.
Új Magyarország, 1943. november 14. 17a–d.
- G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz. Három esztendő története* I–III.
 Budapest, 1943. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet. 342 + 280 + 216 oldal [utánnyomás]
- 1944**
- Germanusné Hajnóczy Róza: „A yogázás nálunk divatos hóbort” [Interjú]
Magyar Nők Lapja, 1944/4. 10a–b.
- G. Hajnóczy Rózsa: Emlékek. A Burma-indiai határról
Új Magyarország, 1944. április 16. 17a–c.
- Heinrich Mann: *Egy király ifjúsága*
 Budapest, [1944] Fővárosi Könyvkiadó. Ford. G. Hajnóczy Rózsa. 604 oldal
- G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz. Három esztendő története* I–III.
 Budapest, 1943. Új Idők Irodalmi Intézet. 342 + 280 + 216 oldal [utánnyomás]
- 1957**
- G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz. Három év története*
 Budapest, 1957. Bibliotheca Könyvkiadó. 748 oldal [2. kiadás]
- 1964**
- G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz. Három év története* I–II.
 Budapest, 1964. Szépirodalmi Könyvkiadó. 371 + 519 oldal [3. kiadás]
- 1966**
- G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz. Három év története* I–II.
 Budapest, 1964. Szépirodalmi Könyvkiadó. 371 + 519 oldal [utánnyomás]
- 1969**
- G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz. Három év története*
 Budapest, 1969. Szépirodalmi Könyvkiadó. 788 oldal [4. kiadás]
- 1972**
- G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz. Három év története*
 Budapest, 1972. Szépirodalmi Könyvkiadó. 788 oldal [utánnyomás]
- 1974**
- G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz. Három év története*
 Budapest, 1974. Szépirodalmi Könyvkiadó. 788 oldal [utánnyomás]
- 1977**
- G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz. Három év története*
 Budapest, 1977. Szépirodalmi Könyvkiadó. 788 oldal [utánnyomás]

1981

- G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz. Regény*
Budapest–Bratislava, 1981. Szépirodalmi Könyvkiadó – Madách Kiadó. 736 oldal
[5. kiadás]

1985

- G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz. Regény*
Budapest–Bratislava, 1981. Szépirodalmi Könyvkiadó – Madách Kiadó. 714 oldal
[6. kiadás]

1993

- Rózsa Hajnóczy: *Fire of Bengal*
Dhaka, 1993, The University Press. Ford. Éva Wimmer és David Grant. 589 oldal
2002

- G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*
Budapest, 2002. Új Palatinus Könyvesház. 703 oldal [7. kiadás]
2008

- G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*
Budapest, 2008. Új Palatinus Könyvesház. 703 oldal [utánnnyomás]
2011

- Rózsa Hajnóczy Germanus: *Agniparva – Sántinikétan. Ek Hangérijan grhavádhuki dá-jarí*

New Delhi, 2011, Rajkamal Prakashan. Ford. Kartik Chandra Dutt. 620 oldal [1. –
keménytáblás – hindi kiadás]

2012

- Pap Ágnes: G. Hajnóczy Rózsa indiai levelei I–III.
Irodalmi Szemle, 2012/7. 76–85., 2012/9. 28–33. és 2012/10. 57–64.

2013

- Rózsa Hajnóczy Germanus: *Agniparva – Sántinikétan. Ek Hangérijan grhavádhuki dá-jarí*

New Delhi, 2013, Rajkamal Prakashan. Ford. Kartik Chandra Dutt. 620 oldal [2. –
puhatáblás – hindi kiadás]

2019

- Rózsa Hajnóczy-ra dinalipi théké
Sríkumár Csattópádhjá (szerk.): *Sántinikatanér sékál*. Kolkata, 2019. Kishaloy Pra-
kashan. Ford. Gautam Bose [bengáli szemelvényes fordítás]

2020

- G. Rózsa Hajnóczy: *Agnijugé Sántinikétané. Hángérija dampatira szmrtilipi*
Kolkata, 2020, Ananda Publishers / Signet Press. Ford. Vicsitrá Bhattácsárja. 692
oldal [bengáli kiadás]

2022

- G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*
Budaörs, 2022. Digi-Book Magyarország Kiadó. E-könyv [8. kiadás]

JEGYZETEK

- * A címben szereplő idézet forrása Madarász Imre: Bengáli rejtély, avagy az eltüntetett szerző, 86. A tanulmány elkészítésében nyújtott segítségéért köszönettel tartozom Ratkó Lujzának, Gabulya Gábornak és Madácsy Istvánnak, valamint az Arcanum Adatbázis Kft.-nek.
- ** A mottó magyarítását lásd lejjebb.
- 1 *Römpf Vegészeti Lexikon*, I. 226a.
- 2 Természetesen egyes kiadások, melyek változatlan formában jelenítették meg a könyvet, utánnymásnak is minősíthetők.
- 3 Amiya Chakravarty (1901–1986) indiai irodalomtörténész, vallástörténész, bengáli költő, Rabindranáth Tagore és Mahátma Gandhi munkatársa. Dán feleségének, (Shrimati) Haimanti Chakravartynak (eredeti nevén Hiordis Siggaard), akit Hajnóczy alighanem az egyszerűség kedvéért Helgának nevez, sem a születési, sem a halálozási évét nem sikerült kiderítenem, de levelezésének tanúbizonysága szerint 1993-ban még élt.
- 4 Amiya Chakravartyból Atanu Ray, Haimantiból pedig Himjhuri lett.
- 5 Természetesen a hindi és bengáli kiadás is az angol fordítás alapján készült.
- 6 Indiai humanista, filozófus, irodalomkritikus, költő (1921–2008), akit éppen Sántinikétanban ért a halál.
- 7 Idézi K. C. Dutt: *The Fire of Bengal*, 222. Chakravarty a többes szám használatával valószínűleg magára és feleségére utalt.
- 8 A hölgyet nem sikerült azonosítanom.
- 9 Idézi K. C. Dutt: *The Fire of Bengal*, 222.
- 10 Valójában a „bengálitűz” (*bengal fire*) kifejezés az angolban sem létezik, hanem helyette a *flare* kifejezést használják. Ezért voltak kénytelenek az angol fordítók is a „Bengáli tűz” helyett a „Bengália tüze” (*Fire of Bengal*) címet adni a könyvnek.
- 11 Egy alapos recenzió a hindi kiadásról: Dzsítésvari Száhu: „Agniparva – Sántinikétan.” A recenzens kiemeli, hogy a könyv India egyik legkritikusabb történelmi időszakának olyan részleteire derít fényt, amelyekre egyetlen indiai könyv sem. Egy hasonlóképpen alapos recenzió az angol kiadásról Ipshita Chanda professzorasszony tollából: *Fire of Bengal* by Rózsa Hajnóczy.
- 12 Lásd Agniparva – Sántinikétan.
- 13 Lásd Agnijugé Sántinikétané.
- 14 Huszka Ágnes: Germanus Gyuláné beszél indiai regényéről, 15a.
- 15 G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*, I. 113.
- 16 Nyisztor Zoltán: Keletről – Nyugatnak. In: *Nemzeti újság*, 13c.
- 17 G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*, I. 202–217.
- 18 G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*, II. 382–397.
- 19 G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*, II. 389–390.
- 20 G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*, I. 154.
- 21 Kováts Miklós: Utazzunk a csodás Indiába a betűk szárnyán, 4a–b. Kováts Miklós (1891–?) kárpátaljai újságíró, fordító, irodalmár, lapszerkesztő.
- 22 Baktay Ervin: *Bengáli tűz*, 2c–d.
- 23 *Világirodalmi Lexikon* XVI. 249a–250b. („útleírás”)
- 24 Bangha Imre: *Költők és koldusok között*, 167. Ugyanez a tévedés jelenik meg a szerző másik két könyvében, a *Hungry Tiger*, valamint a *Jöttem a Gangesz partjairól* című munkákban.
- 25 Lásd például Germanus Gyula: A Bölcsesség Iskolája; továbbá [Hajnóczy Rózsa:] Magyar levél a forrongó Indiából, 6b.
- 26 Bangha Imre: *Költők és koldusok között*, 167. és 168.

- 27 G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*, I. 194. 1929 januárjában dőlt el, hogy három évre Indiába mennek. Hajnóczy valószínűleg ekkor kezdett el angolul tanulni. Első „éles bevetése” az indiai hajóút volt ugyanezen év áprilisában.
- 28 Barsy Irma: Magyar asszony Indiában, 606a.
- 29 Bangha Imre: *Jöttem a Gangesz partjáról*, 145.
- 30 Hogy Banghának a Germanus házaspárral szembeni szemmel látható ellenszenve miből táplálkozik, azt csak találgatni lehet, de minden bizonnyal komoly szerepe lehetett ebben annak is, hogy sem Germanus, sem Hajnóczy nem vált lelkes és kritikátlan hívévé sem Indiának, sem Tagorénak.
- 31 Kosztolányi Dezső: Levél Quintus Horatius Flaccus-hoz, 3a. Hajnóczy valószínűleg Kosztolányi fordításában (1935) ismerte Horatius versét.
- 32 Barsy Irma: Eltemettünk egy asszonyt, 7d.
- 33 Germanusné Kajári Kató: *Kelet vándora*, 80–81.
- 34 László József: A kegyes Isten magyar szolgálja, 18c.
- 35 Lendvai Timár Edit (szerk.): *Germanus Gyula*, 56. (Fehérvári Géza: „Germanus Gyula – a tanár, mint nagypapa”)
- 36 Barsy Irma: *Pincenapló*, 42–43.
- 37 A Rózsánál kilenc évvel idősebb Ivánnal kapcsolatban lásd Varga Mihály: Tudós tanár Kecskeméten. Barsy szerint Hajnóczy Iván rendszeresen járt hűgához Budapestre (*Pincenapló*, 26.)
- 38 „Az én feladatam a legprózaibb, de egyben a legfontosabb, mert a pihenés fő feltétele a jó ellátás. Ezt pedig Indiában a hegyek között csak szorgos munkával lehet felkutatni.” (G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*, II. 136.)
- 39 Budapest bombázásával kapcsolatban lásd Oláh András Pál rendkívül alapos tanulmányát: Az amerikai légierő Budapest elleni légitámadásai a II. világháború idején.
- 40 A nem zsidó származású háborús öngyilkosok a szovjet megszállás, illetve az annak árnyékában kialakuló bolsevik elnyomás hatására vetettek véget életüknek.
- 41 Telbisz Tamás: Az ál- és az igazi hadzi, 19.
- 42 Randolph L. Braham: *A magyar holocaust*, I. 392.
- 43 Hogy a későbbiek folyamán – már felesége halála után – pontosan hogyan alakult Germanus sorsa, azt nem lehet tudni, mert a mentesített zsidók számát a Szálasi-kormány alatt radikálisan csökkentették.
- 44 Lásd Germanusné Kajári Kató: *Kelet vándora*, 9.
- 45 Lásd Germanusné Kajári Kató: *Kelet vándora*, 78–94.
- 46 Lásd A DEFAB hírei: „Kovács Éva a felszabadulás után Guttauban maradt, ugyanitt maradt Kajári Kató és Klein Éva, Edit hűgával. Utóbbiak egyelőre a thorni [ma Toruń] kórházban vannak.” (DEFAB = „Deportáltak Felszabadítására Alakult Bizottság”)
- 47 G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*, I. 130.
- 48 G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*, I. 29.
- 49 Germanusné Kajári Kató: *Kelet vándora*, 14–29. („Gyökér”)
- 50 Kajári Kató első férje, Ranschburg György könyvkereskedő, antikvárius és régiségszakértő.
- 51 Germanusné Kajári Kató: *Kelet vándora*, 14–15. Kiemelés általam.
- 52 Udvarvölgyi Zsolt: Egy különös barátság, 22.
- 53 Udvarvölgyi Zsolt: Germanus Gyula tudományos munkásságáról, 173.
- 54 A *Bengáli tűz*hez írott bevezetésében (5–16.) le sem írta felesége nevét, és a bevezetés nagy része India ötezer éves történetének-kultúrtörténetének meglehetősen száraz, lexikonszerű áttekintése.
- 55 Ellentétben fiának elvesztésével, amelynek egy külön fejezetet szentelt. Lásd *Kelet vándora*, 69–73. („Andris”)
- 56 Germanusné Kajári Kató: *Kelet vándora*, 358.
- 57 Barsy Irma: *Pincenapló*, 42–43.

- 58 Germanusné Kajári Kató: *Kelet vándora*, 58. Figyelemreméltó a kapcsolat beteljesületlenségére adott két magyarázat (Barsy és Kajári) *tökéletes* ellentéte. Barsy értelmezése lélektani szempontokat figyelembe véve alighanem közelebb áll a valósághoz.
- 59 Barsy Irma: *Pincenapló*, 43.
- 60 Barsy Irma: *Pincenapló*, 54.
- 61 Barsy Irma: *Pincenapló*, 172. Az eredeti („az árja párja menti a nem-árját”) félreérthető. A lényeg, hogy a vegyes házasságokban az árja mentette a nem-árját.
- 62 Lásd „Szerzői jogokat közvetítő korlátolt felelősségű társaság.” A kenyér korabeli és mai árát figyelembe véve (1944-ben 0,6 pengő, 2024-ben 600 Ft) ez ma kb. 13 millió forintnak felel meg. (Lásd Törvények és rendeletek, 191b.)
- 63 Mivel a társaság irodája Rexa Dezső lakása volt, ezért valószínű, hogy míg Rexa a lakásával, Hajnóczy a pénzével szállt be a vállalkozásba. Hogy milyen példányszámban jelent meg a könyv Hajnóczy életében, nem tudni, de következtetni lehet rá abból, hogy az 1966-os kiadás 64.000, az 1972-es pedig 100.000 példányban látott napvilágot. Összevetésképpen: Germanus *Allah akbar!*-ja 1968-ban csak 24.800 példányban jelent meg.
- 64 Germanusné Kajári Kató: *Kelet vándora*, 80–81. Ugyanezt visszhangozzák más írások is: „Hajnóczy Rózsa elvesztése Germanust évekig tartó gyászba sodorta.” (Lendvai Timár Edit [szerk.]: *Germanus Gyula*, 21.) „Ez [felesége öngyilkossága] annyira megrázta, hogy több évre visszavetette tudományos munkáját.” (Kiss Dávid Sándor: *Germanus Gyula*, oldalszám nélkül.)
- 65 Udvarvölgyi Zsolt: *Kelet igézetében*, 97.
- 66 Tóth Eszter Zsófia: *Antall József útja a miniszterelnökségig*, 79.
- 67 Tóth Eszter Zsófia: *Antall József útja a miniszterelnökségig*, 96.
- 68 Tóth Eszter Zsófia: *Antall József útja a miniszterelnökségig*, 95.
- 69 Germanusné Kajári Kató: *Kelet vándora*, 352–353.
- 70 Figyelemreméltó azonban, hogy Germanus 1974-ben még úgy utalt a *Bengáli tűzre*, mint amit feleségével *közösen* írt (lásd f. á.: Germanus Gyula cikke indiai folyóiratban, 3a.), noha ekkor már a Szerzői Jogvédő Hivatal Germanus kizárólagos műveként határozta meg a könyvet. Germanus minden bizonnyal ezzel a felesége iránti „engedménnyel” kívánta felkészíteni olvasóit arra a majdani hírre, hogy a *Bengáli tűznek* ő a *kizárólagos* szerzője.
- 71 A Szépirodalmi Könyvkiadó közlése.
- 72 Idézi Pap Ágnes: G. Hajnóczy Rózsa indiai levelei, I. 77.
- 73 Hajnóczy Rózsa nem volt nemesi születésű.
- 74 Benedek István Gábor: Szerdahelyi István és a Germanus-titok, 11–12. Lásd még Benedek István Gábor: Kiegészítés Szerdahelyi István cikkéhez, 103.
- 75 Löwensohn Enikő: 14 kicsi filmnéger, oldalszám nélkül.
- 76 Szerdahelyi István: A Germanus-titok, 99.
- 77 Szerdahelyi István: A Germanus-titok, 99b.
- 78 Szerdahelyi István: A Germanus-titok, 100a.
- 79 Szerdahelyi István: A Germanus-titok, 100b.
- 80 Szerdahelyi István: A Germanus-titok, 103b.
- 81 Lásd Lukács Gyula: Évforduló. Továbbá lásd még Mester Sándor (szerk.): *A toll mártírjai*, 86. Itt természetesen nem Lukács Gyula már említett özvegyéről – és második feleségéről –, Wahrmann Erzsébetéről van szó, akivel 1947-ben házasodott össze, hanem első feleségéről, Berger Ibolyáról.
- 82 Szerdahelyi István: A Germanus-titok, 102a–102b. Szerdahelyi, megpróbálva értelmezni a történeteket a szükséges információk híján, arra a – téves – következtetésre jutott, hogy „az akkori szokásoknak megfelelően mundérba bújtatott, Zsuzsinál is sokkal fiatalabb német gyerek húz[t]a meg a ravaszt, mert pánikba es[ett], amikor a zsidók leugráltak a vonatról”.

- 83 Benedek István Gábor: Kiegészítés Szerdahelyi István cikkéhez, 104b. Az angolszász – valójában amerikai – támadás 48 honi zsidó áldozatának emlékművén ma is ott a korabeli német felirat: „Itt nyugszik gyilkos kezeknek áldozatul esett 48 fivérünk és nővérünk a theresienstadti koncentrációs táborból.” Az új feliraton pedig ott látható Lukács feleségének és leányának neve.
- 84 A lap „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” rendelkező 1939. évi IV. törvénycikk áldozatává vált.
- 85 Ruffy Péter: Incze Sándor és Korda Sándor színházi világlapot indít Newyorkban, 7b.
- 86 Az egyik színházi előadáson egy szemtanú szerint odaszólt az egyik színikritikusnak: „Mondja kérem, nem akarja, hogy maga helyett megírjam a kritikáját?” (b. v. a: Aprópecsenye, 15c.)
- 87 „A lap alapvetően mint rentábilis bulvárjelenség áll előttünk, amely a sztárkultusz éltetése és a piaci szempontok kiszolgálása mellett kevés színházesztétikai mozzanattal bír.” (Paraizs Júlia: N. Mandl Erika: *Színház a magyar sajtóban a két világháború között*, 448.)
- 88 Zelk Zoltán: Az eltépett kézirat, 2e.
- 89 Krúdy Gyula: *Kossuth fia*, 381.
- 90 Néhány hónappal megismerkedésük után jelent meg Germanus egy novellája a lapban „A varjú” címen.
- 91 A Krúdy-kötet esetében a szerző azonban nem protestálhatott, mert már halott volt.
- 92 A szocialista érában először 1957-ben jelent meg.
- 93 Szerdahelyi István: A Germanus-titok, 99b.
- 94 Löwensohn Enikő: 14 kicsi filmnéger, oldalszám nélkül.
- 95 Lukács Gyuláné Wahrmann Erzsébet 1986. május 28-án hunyt el.
- 96 A könyvvel kapcsolatban lásd Szili Leontin kiváló recenzióját: Egy erkölcstelen könyv.
- 97 Tusnády László: Joggyakorlat és varázslat, 5a.
- 98 Tusnády László: Joggyakorlat és varázslat, 8b.
- 99 Tusnády László: Joggyakorlat és varázslat, 9a („A Hajnóczy-ügy kapcsán a jog felesküdt emberei olyannyira elvárászolódtak, hogy ezen állapotukban méltatlanok voltak hivatásukhoz.”)
- 100 Madarász Imre: Bengáli rejtély, avagy az eltüntetett szerző, 87.
- 101 Például Savita Gaur szerint a *Bengáli tűz* először 1944-ben jelent meg (valójában 1943-ban), és összesen három kiadást ért meg (valójában több mint tizet); az első kiadás két kötetben jelent meg (valójában háromban); Germanus 1972-ben jelentette be igényét a szerzőségre (valójában 1973-van vagy 1974-ben); Germanus a II. világháború alatt keresztelkedett ki a zsidóüldözések hatására (valójában 1909-ben), és később vált muszlimmá (valójában 1930-ban) stb. (Savita Gaur: Rózsa G. Hajnóczy’s Bengáli tűz, elszórva.) Mindezek a pontatlanságok részint a szerző magyar nyelvi korlátaiból, részint pedig a *Bengáli tűz* általa használt angol és hindi kiadásának tévedéseiből fakadnak. Ezekről eltekintve Gaur Hajnóczy Rózsaival kapcsolatos tanulmányai hiánypótló jelentőségűek.
- 102 Savita Gaur: Rózsa G. Hajnóczy’s Bengáli tűz, 68–72. („The Dilemma Surrounding the Authorship of Bengáli Tűz”).
- 103 Savita Gaur: Rózsa G. Hajnóczy’s Bengáli tűz, 70.
- 104 Udvarvölgyi Zsolt András: Epizódok az irodalmár Germanus Gyula életéből, 25. Udvarvölgyi ezt nem konkrétan a *Bengáli tűz* szerzőségével kapcsolatban fogalmazta meg, hanem általában Germanus szépirodalmi jellegű írásaival kapcsolatban.
- 105 Szerdahelyi István: A Germanus-titok, 110b.
- 106 Barsy Irma: Eltemettünk egy asszonyt, 7d.
- 107 Kovács Miklós: Utazzunk a csodás Indiába a betűk szárnyán, 4a.
- 108 Szerdahelyi István: A Germanus-titok, 110b.
- 109 Szerdahelyi István: A Germanus-titok, 110a.

- 110 Trócsányi Zoltán: A budapesti német könyvharácsolás, 4. Lukács Gyula is publikálási tilalom alá esett.
- 111 Trócsányi Zoltán: A budapesti német könyvharácsolás, 7. E névsorban olyan – többnyire akkoriban még élő – zsidó származású/vallású művészek és tudósok is szerepelnek, mint Balázs Béla, Erdős Renée, Füst Milán, Gábor Andor, Jászi Oszkár, Karinthy Frigyes, Ligeti Ernő, Molnár Ferenc, Radnóti Miklós, Róheim Géza, Szerb Antal – és Vámbéry Ármin (†1913). E sorból maradt ki Germanus Gyula. A publikálási tilalom a háború után sem szűnt meg, csak éppen – gyakran vallási elkötelezettségük miatt – más szerzők kerültek publikálási tilalom alá, és nem néhány hónapra, mint a fenti szerzők, hanem évtizedekre.
- 112 Szerdahelyi István: A Germanus-titok, 98a.
- 113 Simon Róbert: Európai zarándokok Mekkában, 24–25. Láthattuk fentebb, hogy Kajári Katóval és férjével való első találkozás alkalmával is saját magáról tartott előadást nekik.
- 114 Kiss Iván: A zsidó Germanus Gyula, 101a.
- 115 Lásd Tóth Eszter Zsófia: *Antall József útja a miniszterelnökségig*, 77.
- 116 Lásd Telbisz Tamás: Az ál- és az igazi *hadzsi*.
- 117 Lásd Lendvai Timár Edit (szerk.): *Germanus Gyula*, 58b. Továbbá lásd még Germanusné Kajári Kató: *Kelet vándora*, 94.
- 118 Lendvai Timár Edit (szerk.): *Germanus Gyula*, 58b.
- 119 Lásd Emléktábla a jezsuitáknál bújtatott Harsányi Jánosnak.
- 120 Az már a sors fintora, hogy az üldözöttek bújtatói és mentői a német megszállást felváltó szovjet megszállással azonnal üldözöttekké váltak: egzisztenciálisan ellehetetlenítették, publikációs tilalommal sújtották, otthonaikból és hazájukból elűldözték, kényszermunkára hurcolták, megkínózták, börtönbe zárták és meggyilkolták őket, és pedig anélkül, hogy korábbi védenecik, akikért életüket kockáztatták, kiálltak volna a védelmükben.
- 121 Lásd Udvarvölgyi Zsolt: Egy különös barátság.
- 122 Lásd Cúthné Gyóni Eszter: Horváth Konstantin ciszterci naplói, 79. Miután egyre szorult körülötte a hurok, 1950-ben Endrédy Vendelt is letartóztatták, megkínózták, hogy aztán nevétől is megfosztva a 475–D–975 számú fogvatartottként tizennégy évi fegyházbüntetésre ítélték az a rendszer, amelynek első számú vezetője, Rákosi Mátyás Germanus személyes ismerőse volt.
- 123 A jezsuita rend 1946-ig nem fogadott be zsidó származásúakat. A „kommunista jezsuita” pedig természetesen *contradictio in adiecto* – legalábbis az 1940-es években még mindenképpen az volt.
- 124 Viszont konkrétan tudunk egyvalakiról, akit maga *Hajnóczy Rózsa* mentett meg, mint ahogy az Hajnóczy halála után az „angol beteg”, Almásy László pere kapcsán Almásy védőügyvédje, Gross Aladár révén kiderült: „Gross ügyvéd egyike volt azoknak, kiknek családtagját Germanusné, Hajnóczy Róza [sic!] önfeláldozás árán mentette meg a nyilasoktól.” (Krizsán László: Tudomány a vádlottak padján, 628.)
- 125 Germanus Gyula: *Allah akbar!*, 7–8.
- 126 G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*, I. 67.
- 127 G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*, I. 176.
- 128 G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*, II. 383.
- 129 „Gyula előadását zsúfolt hallgatóság előtt tartotta meg. Az iszlám világ mozgalmairól beszélt, s viharos sikert aratott.” (G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*, I. 360.)
- 130 A *hindu* India nem különösebben érdekelte Germanust.
- 131 Tusnády László: Joggyakorlat és varázslat, 8b.
- 132 Tóth Eszter Zsófia: *Antall József útja a miniszterelnökségig*, 79–80.
- 133 Prof. Germanusz [sic!] Gyula és India, 2:07–2:22.
- 134 „A domboldalról marokszám szedtem a hortenziát, és teljesen beborítottam virággal a sírt. Sokáig álltunk a sírnál, megfogadtuk, gyakran ellátogatunk ide. S valóban, ha gyötört a honvágy, kiszaladtam a temetőbe Körösi Csoma Sándorhoz. Amíg Dardzsilingben nya-

- raltunk, sírját mindig friss hortenziával borítottam be.” (G. Hajnóczy Rózsa: *Bengáli tűz*, I. 173.)
- 135 Germanus már 1966-ban úgy említette Antall Józsefnek a *Bengáli tűz*-t, mint a saját könyvét. Lásd Tóth Eszter Zsófia: *Antall József útja a miniszterelnökségig*, 79.
- 136 Tusnádý László: *Joggyakorlat és varázslat*, 4b.
- 137 Tusnádý László: *Joggyakorlat és varázslat*, 8b. Hogy körülbelül milyen összegekről volt itt szó, ahhoz elegendő csak arra gondolni, hogy az 1972-es kiadás 100.000 példányban jelent meg, és ha a jogutód csupán egyetlen forintot kapott egy példány után, az 100.000 Ft-ot jelent, ami az 1972-es havi átlagkereset (2450 Ft – KSH) *negyvenegyszerese*. Ha viszont a szokásos 6-7 százalék volt a jutaléka (a könyv eredeti ára 68 Ft volt), akkor a havi korabeli átlagkereset körülbelül *százhetvenszeresét* kapta.
- 138 Savita Gaur: Rózsa G. Hajnóczy’s *Bengáli tűz*, 70.
- 139 Lásd Simon Róbert: Európai zarándokok Mekkában, 25. („Így ugyanis nem a jogutódnak járó jogdíjat, hanem szerzői honoráriumot kapott.”)
- 140 Tóth Eszter Zsófia: *Antall József útja a miniszterelnökségig*, 20. Lásd még: „Elképzelhető, hogy második feleségére való tekintettel döntött így Germanus, mivel így második felesége megörökölte a szerzői jogdíjat is.” (80.)
- 141 Tóth Eszter Zsófia: *Antall József útja a miniszterelnökségig*, 80.
- 142 Tóth Eszter Zsófia: *Antall József útja a miniszterelnökségig*, 20.
- 143 Havasréti József: A Kelet: karrier, oldalszám nélkül.
- 144 Nagysikerű magyar színi előadás Párkányban.
- 145 Udvarvölgyi Zsolt: Dálnoki Veress Lajos vezéreztres 1947. évi letartóztatásának körülményeiről, 60.
- 146 Udvarvölgyi Zsolt: *Kelet ígézetében*, 97.
- 147 Kajári Kató egy 1986-os interjújában, alighanem megelégedve férje végrendeletéről, Hajnóczy Rózsának tulajdonítja a *Bengáli tűz* szerzőségét: „Germanus azonban a *Bengáli tűz* íróőjének, Hajnóczy Rózsának volt akkor [1938-ban] a férje.” (Barabás Tamás: *Tiszavirág a sátorban*, 2b.)
- 148 Ez már Barsy Irma 1945. július 11-i naplóbejegyzésében megjelent (*Pincenapló*, 172–173.).
- 149 Barsy 1945-ben még nem tudott semmiféle vidéki útról; elmondása szerint Hajnóczy akkor vette be az altatókat, amikor az egyik délután a férje nem volt otthon (lásd *Pincenapló*, 173.). Ha férje féltése miatt lett volna öngyilkos, akkor férje szándéka, hogy vidéki lakást szerezzen neki, amúgy is értelmetlen lett volna. Germanus később konstruált vidéki útja egyébként is felveti a fiktív alibi gyanúját.
- 150 Germanusné Kajári Kató: *Kelet vándora*, 80–81.
- 151 Barsy Irma: *Pincenapló*, 172. A férjjeölt Hajnóczy halálát követően meghalt a háborúban.
- 152 1938-ban jelent meg az *Allah akbar!* olasz fordítása *Sulle orme di Maometto* (Mohamed nyomában) címmel. Továbbá ugyanebben az évben jelent meg *A föld felfedezői és meghódítói* sorozat első köteteként *Európa, Kisázsia, Belső- és Kelet-Ázsia* címmel közös könyve Cholnoky Jenővel, melynek „Arabia, Szíria és Mezopotámia felfedezése és meghódítása” című részét (367–474.) írta Germanus.